Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

СОВЕТСКЭ СОЮЗАЙ КОММУНИС ПАРТИИН БУРЯАДАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ, БУРЯАДАЙ ССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ ОРГАН

...1921 оной ...21-нээ гараһан. | № 247 (18570) | 1990 оной октябриин 27, суббото | Сэн 3 мүн.

СССР-эй Президент: «ПРОФСОЮЗУУДАЙ ЗОХЁОХЫ ҮҮРГЫЕ ДЭМЖЭНЭБ»

СССР-эй профсоюзуудай съезд дээрэ М. С. Горбачевой хэлэһэн үгэ

...орон ажабайдалай ...һалбаринуудта гүнзэгы ...нуудай шатада хү- ...йна, общественэй, совет ...һанаа зобоодог асуу- ...аар профсоюзай съезд ...хараа шэглэлтэй байхаб ...тон шухала гэжэ де- ...та хандахадаа, Прези- ...мдэглэһэн байна. Үглөө- ...өөдэр, һаяын һара- ...юун болохоб, бидэнэй ...ябаһан харгы зам ...бидэниие хүргэхэб гэһэн ...шухала болоод байна. ...һанаа зобоодог асуу- ...ай хэды хурсаар табиг- ...байбашье, холын хараа ...онуудые алдажа боло-

...ын хүдэлмэриин дүн- ...ар ушарта ашаг үрэтэй ...болохо гэжэ М. С. Гор- ...үргэлжэлүүлбэ. Хэрбээ ...хүн зоной аша туһада, ...бүхы ажабайдалые һай- ...ада саашанхи хубилал- ...хэрэгтэй гэжэ мэдэрээ ...рбээ съезд хубилган ...лтын түйлаһан һайн ...ые батадхажа, бидэ бү- ...һанаа зобоодог зүйл- ...зайсуулха хэмжээнүү- ...радхаа һаа, съезд ашаг ...өөр үнгэрхэ.

...ехэтэй, бэеэ даанги ...союзууд байха ёһотой ...бидэ хүсэнэбди. Теэд ...даанги хараа бодолтой ...гүй һаа хүсэ ехэтэй бай- ...охо аал? Бидэндэ бүтэм- ...ар, харюусалгатайгаар ...хэрэгүүдээ ябуулдаг ...союзууд хэрэгтэй. Съез- ...үдэлмэриин хоёр үдэр ...минии һанамжа асууна. ...ндэр дээрэһээ хэды хур- ...ай үгэнүүд хэлэгдээ- ...тэдэнэй гол удхань ...хүнүүд тохёолдоһон ...һанаагаа зобонги, ...хуби заяан тухай бо- ...гэжэ би һананаб. ...тэнсүүритэй һанал ...нуудые, делегадуудай ...эрилтэтэйгээр табигда- ...нуудалнуудые би дэмжэ-

...союзуудай үүргые би ...сэгнэнэбиб гэһэн асуу- ...табигдаа, эндэшье энэ ...соностоно һэн. Проф- ...дэй здэбхитэй үүргэгүй- ...бидэнэй урда табигдаһан ...нуудые амжалта түгэс ...ын аргагүй гэжэ һана- ...Үшөө үнгэрэгшэ съезд ...өөртэмни ажахын ...эрилэгшэдэй захирал- ...бадаг бэшэ, харин бү- ...гээр хүдэлдэг, ажал- ...аша туһын түлөө, оро- ...заянай, арадай ажа- ...түлөө харюусалгаяа ...хатуу шанга хараа ...профсоюзууд хэрэг- ...хэлээ һэн. Профсоюз- ...иимэ үүргые би үнэн ...дэмжэнэб. Энэ үүр- ...һандаралга бэшэ, зохёо- ...ябуулга хараалдаг. ...тухай һанажа ябаха хэ-

...үедэ хүтэлбэрилхы ...шүүмжэлжэ, нэрэ ...болохо дуратайшуул ...һон. Олониитэдэ бүхы ...тухай мэдээсэлгын, эр- ...оршон байдалда ...бүхы юумэн тухай ...хэрэгтэй. Бүхы дээрээ ...юумэн хэлэгдээ. Гэбэшье ...болотор бүхы юумэн ...хэлэгдээгүй. Юу хэлэхэб, ...шүүмжэлхы ажаглалта- ...бидэ тогтоожо абана. Гэхэтэй хамта хубилган

шэнэдхэлгын ашаар — манай олонациональна гүрэн түрын экономическа, социальна, политическэ ажабайдалай нэгэ түхэл маягуудһаа шэнэ түхэл маягудта орожо байһан тухайгаа һанаха шухала. Эдэ жэлнүүдтэ бидэ зарим арадуудай зуун жэлнүүдтэ дабаһан харгы зам дабаба гээшэбди.

Һайн хубилалтануудтай хамта муушье зүйлнүүд ушараа. Олон шухала асуудалнуудай баалалтаар тэдэниие шиидхэхын тула, бидото ажабайдалда бии байгаа бэрхэшээлнүүдые дабахын тула бидэ экономикын хүгжэлтэдэ зарим тэды хазагайралта хэхэ баатай болоһон байнабди. Тэрээнһээ болоно, гурим алдуураа, эд бараанай холбор болоходо, хонжоо наймаа хэдэг этэгээдүүд общество доторхи социально-экономическа оршон байдалые эрид хурсадхаа. Энэ хадаа ороной хүтэлбэриин эгээ ехэ алдуу эндүү гээшэ. Хүшэр хүндэ эрэ байдалые шадаал һаа түргөөр гаталха зорилгоһоо ниэ эндүүрэл болоһон байна. Жэшээнь, пенсиин хэмжээн 30—40, заримдаа бүри 28 түхэриг байгаа һэмнай. Табан жэлэй эгээн эхиндэ нэмээхэ гэжэ шиидхэгдэһэн байгаа. Врачнар, багшанарай ямар байдалтай байһые таанад һананат — хэдэн миллиард түхэриг мүн бэдэржэ олохо баатай боо һэмди. Эндэ студентнэр стипенди, мүн баһа олон бэд зүйлнүүд. Зүгөөр соёл культура ямар байдалтай байгаа гээшэб! Тэндэнь нэмэжэ үгөөд, гэр байрада мүнгэн нэмэ һомологдоо, гэбэшье эдэ мүнгэ зөөриин ехэнхинь дүүрэтэ гараа гэжэ М. С. Горбачев үргэлжэлүүлбэ.

Предиятинуудта эрхэ сүлөө ондоо һэн, теэд энэ эрхэ сөөнь тодорхой онол аргануудаар тэнсүүрилэгдэһэн бэшэ бка, олзо оршонь гол түлэб лэдбэридэ, тэрэниие хүгжөөдэ болон байгууламжын тэр хубилган шэнэдхэлгэдбэшэ, харин ажалай түлбэридээшэлүүлгэдэ үгтэһэн байгааһнэ олзо зөөри мүн лэ баһэлгүүртэ гараһан байна. Урь эд бараанай эрьесэ жээ 10—12 миллиард түхэриг үргадаг байгаа. Нёдондо 3 миллиард, байгша оной ин һарын туршада 42—43 млиард түхэригөөр ураһан йина. Харин тиихэдэ дэлгүүямар байдалтай гээшэб!

Теэдмшэхэшье зүбтэй юм бэзэ. Эин тобшолол хэхэ шухал. Мүнөө бидэнэр экономическэ ажабайдалай дэлгүүрэй хэсаанууд тээшэ дабшаһанһэ түхэл маягуудта гаражбайнабди. Энэ хадаа экономые демократическа шэнжэ түбһөө ехээр дулдыдадһ болгожо байһан эрхэнү ба ажахы эрхилхэ үүсхэлые ажалай эхин коллективтэ өөһэдтэнь дамжуулагэжэ байһан замай үргэлил гээшэ. Хэрбээ гүрэнэйэриин ори гансаараа байгаашь, энэ ушарта ажалшан хи үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүэ холодуулагдаһан байбаһбэ тэрэнэй өөрыгөө эзэнбихэ мэдэрээгүй һаань, ажалаа эсэсэй дүнгүүдые өөрөөаглаагүй һаань, ажахы эрэ үүсхэл хүгжэхэгүй, хүн эс аша туһа анхаралда абтахабайна.

Имагтал зөөриин эзэн бүхы хэрэгүүдые эзэн ёһоор эмхидхэжэ шадаха. Ушар тиимэһээ зөөри тушаа харилсаануудые хубилгаха хэрэгтэй болоно, бидэ энэ замаар дабшахабди. Гүрэнэй зөөри болон ажалшадай акционернэ, кооперативна, арендна предприятинууд, колхозуудай агрофирмэнүүд, гүрэнэй сектораэй, томо предприятинуудай шиидхэжэ шадахагүй ушарта жэжэ үмсын зөөри хүрэтэр эмхидхэгдэхэ болоно.

Тиимэ һэн тула, экономическа харилсаануудта эдэ бүхы зөөри эдлэгшэдэй хабаадаха байһан ушарһаа дэлгүүр хэрэгтэй болоно. Мүнөө болотор хадааһанһаа ракетэ хүрэтэр бүхы юумэ гүрэн түрэ, правительство хубааридаг байгаа. Мүнөө зөөри хубилгэжэ, хүнэй материальна аша туһые эдэбхижүүлхын тула бидэ дэлгүүртэ хандаха болонобди. Энэмнай хүшэр хүндэ хэрэг, манай обществодо эгээн ехэ туршалга болохо, харин бидэ тэрэниие тэсэжэ гараха болонобди.

Национальна олзо оршын единицэ бүхэндэ бидэ, хүгжэнги оронуудтай сасуулхада, элшэ хүсэ, металл, цемент 1,5—2 дахин, заримдаа бүри 3 дахин ехээр гаргашалнабди. Урдань дэлхэйн дэлгүүр дээрэ нефть дээдын үнэ сэнтэйгээр худалдажа, өөрынгөө ядуухаанаар эрхилэгдэдэг ажахые, технологиие хэрэгсээдэггүй ябадалаа харюулдаг һэмди. Ажахыгаа муугаар эрхилдэг дутагдалаа архяар хариулха гэжэ оролдодог байһамди — архи ехээр үйлэдбэрилжэ, 100 миллиард түхэриг олдодог байһан. Тиихэдэ манай экономико дэлхэйн оронуудай дунда эгээ ехээр сэрэгэй эрилтэнүүдые тэдхэдэг байһан, США-тай мүрысэдэг байһамди, тэрэ ороной экономико манай экономикоһоо 2,5 дахин дээгүүр һэн. Гэхэтэй хамта, Америкэ өөрөөшье буу зэбсэг үрдилдэн бэлэдхэлгые тэсэжэ ядадаг байгаа. Эрдэмэй нилээд ехэ хубинь сэрэгэй-промышленна һалбарида хүдэлдэг байгаа, эгээл эрхим нөөсэнүүднай, эрхим материалнууд тэрэ һалбарида һомологдодог һэн. Эдэ бүгэдые мүнөө ондоогоор эрхилхэ, хүнэй аша туһые анхарха, экономикые хүн тээшэ шэглүүлхэ бологдоно. Теэд энэмнай юрын хэрэг аал!

Ажалда хандалгын оршон байдалые иимэ нарин нягта хараа бодолтойгоор шэнжэлжэ үзыт — эндэ хэды шэнээн гэзгдэнги, муу юумэн байна гэшэб! Харин бэлэн юумэндэ дуратай байлга, бүхы юумые хубааралжа абаха хүсэл, харин тэрэнэй һүүлээр үйлэдбэри тухай бодомжолго юун гээшэб? Мүнөө үндэһөөрөө һайн үйлэ хэрэгүүд эхилжэ байнхай, тиигэбэшье олон асуудалнуудай талаар бидэ эгээл аюултай хилэдэ хүрөөд байна гээшэбди. Хэрбээ оршон байдалые барижа шадаагүй һаа, олон асуудалнуудые һайн тээшэнь шиидхээгүй һаа, һандарал хосорол, эмхи гуримгүй байдал эхилхэ байна бшуу.

Жэшээнь, Союзые абажа харая. Нэгэдэмэл гүрэн байгаа, олон асуудалнууд шиидхэгдэхээр болоһон гэшэ, теэд оршон байдалай демократида орожо эхилхэдэ, эдэ бүхы юумэн харагдажа эхилээ ха юм. Бидэ һайнаар хүдэлжэ шадаха байгаа гүбди? Тиимэ, хүдэлжэ шадаха байгаабди. Гэбэшье гол түлэб бидэ зүб харгыда ябанабди. Иимэ арадуудай хамтын ажаһуулгада тэрэ өөрөө үгы болохогүй, тэрэнэй хэлэн үгы болохогүй гэжэ арад бүхэнэй батаар найдаха ябадалые түйлэхэ хэрэгтэй болоно. Үнгэрхэдөө, Украинада украин хэлэн — агууехэ арадай агууехэ хэлэн үгы болохо аюулда хүрөөд байгаа гээшэ. Харин тииһээ тиитэрээ бага арадта хамгаалалга хэрэгтэй болоно ха юм. Минии Красноярскда ябахада, нэгэ уран зохёолшо, хойто арадуудай түлөөлэгшэ, иигэжэ намда хэлээ һэн: Михаил Сергеевич, манай арадуудые яажашье һаань улөөхын тула резерваци байгуулаял. Ажал хэрэгнай иимэ байдалда орожо байна ха юм.

Иигэжэ үсөөн тоотой арадуудташье, олон тоото арадуудташье, Россие оруулаһан, бүхы юумэ һайн болгохо ябадал хэрэгтэй болоод байна гээшэ. Теэд ородой гүрэн түрын эшэ үндэһэнэй оршодог Москвае тойрон, үнгэрхэдөө, юун болоно гээшэб? Олон харгынууд мууданхай, һуурин тосхонууд хаяатай, хэдэн миллион гектар үрэжэлтэ һайхан газар бог үбһөөр хушагданхай.

Иимэ муу байдал бүгэдые дайраа гээшэ. Тиимэһээ Союзые үндэһөөрнь хубилгаха хэрэгтэй болоно бшуу. Арад бүхэндэ һайн һайхан бодолой, ерээдүйдөө этигэхэ ябадалай бии болохын тула хубилгаха ушартай. Иигэжэ гол хараа бодол бии болоо: нютагуудай эгээн ехэ эрхэнүүдые хангаһан бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй Союз байгуулха гэһэн. Энэмнай засагай талаар, экономикоёо, нөөсэнүүдээ, соёл болбосорол гэхэ мэтэнүүдээ өөһэдынгөө мэдэлдэ байлгаха талаар бүрин гүйсэд бэеэ даанги байдал хангахын тула хэрэгтэй болоно.

Теэд хэрбээ үшөө саашань хараха болоо һаа, бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй Союзһаа газаа тээ гансал һандарал хосорол тохёолдохо байна бшуу. Энэмнай эгээл ехэ аюул болоно, тэрээн тухай би хаанашье нюусагүйгөөр, сэхэ хэлэнэ ха юмбиб. Иимэ һандарал хосорол тээшэ түлхидэг хүнүүдые бидэ тогтоохо ёһотойбди.

Бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй Союз хадаа харилсаа холбооной үндэһөөр бүхы арадуудай хүсэ шадалые үргэнөөр хэрэглэхэ арга боломжо үгэхэ байна гээшэ. Бүрин эрхэтэ республиканууд болон гүйсэд дүүрэн эрхэтэй түб байха ёһотой. Энэмнай бүхы арадуудай аша туһада харюусалга ушартай бшуу.

Саашадаа сухариха арга байхагүй гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй. Горбачев социализмда эсэргүүсэнэ гэжэ һэжэглэдэг хүн алдуу гаргана гэжэ тоолоноб. Хүниие дарадаг сэрэгэй социализмда, дээрэһээ гансал зонхилхо гүрэндэ би эсэргүүсэдэг байнаб. Энэмнай социализм гээшэ аал? [Альга ташалга]. Энэмнай, нүхэдүүд, социалис үзэл сурталые гажа буруу болгоһон ябадал болоно ха юм. Социализм — энэмнай үнэн зүб байдал, адли тэгшэ эрхэ, эрхэ сүлөө мүн. Хуули ёһоной гурим байлгадаг, дэмжэдэг демократическа институдууд болон онол аргануудтай, эмхидэл һайнтай общество болоно ха юм. Бидэнэй тэрээндэ хүрэтэр үшөөл холо байна. Гэбэшье элдэб аюул тодхорһоо айгаад, тээлмэрдэхэ, ором гуримаа алдаха хэрэггүй. Бидэнэй гаража байгаа эрид эрьелтын гүн гүнзэгы удхые ойлгохо зэргэтэй. Манай үеынхидэй хуби заяан гэхэдэ, бидэ хэдэн арбаад жэлэй саада тээ үзэгдэхэ гэгээн гэрэлтэ ерээдүйн түлөө бэшэ, харин өөһэдынгөө хубиин ажабайдалые хубилгахын тула иимэ хэрэг эхилээд, хүдэлжэ байна ха юмбибди. Үхибүүд ба ашанар гушанар тухай би эндэ хэлэнэшьегүйб.

Харюу үгыт, шэглэл харуулыт гэжэ хэлэдэг байна. Теэд революционно хубилалтануудай табижа байгаа асуудал бүхэндэ дүүрэн харюу хэншье үгэжэ шадахагүй. Бидэ инструкцинууд болон заабаринуудаар ажаһуужа заншаа гээшэбди. Мүнөө манай общество дотор эрхэ сүлөө соносхогдоо, тэрэниие хэрэглэхэ ушартай: бодомжолхо, бэдэрхэ хэрэгтэй. Тиигэжэ бидэ «Гол шэглэлнүүдтэ» хүрэжэ ерээбди. Хандалганууд эли тодоор найруулагдаа, хэмжээн ба уг зорилгонууд тодорхойлогдоо. Харин ямар нэгэн комбинадта, предприятида, нютагта, республикада юу хэхэб гэжэ Москваһаа тодорхойлон заабарилха гээшэ манай шэнги гүрэндэ зэлжээтэ бүтэхэгүй хооһон ябуулга болохо байна бшуу.

Гол ёһонууд тодорхойлогдонхой, тиимэһээ саашадал хүдэлхэ, коллективэй экономическа илгаанууд болон түүхын ёһо заншалнуудые, һанал бодол ба болбосоролые хараада абан, бэдэрэлгэ хэхэ хэрэгтэй болоно гээшэ. Пассажирска поезднуудай расписани шэнги программаһаа бидэ арсаабди, гол ёһонуудые зүбшөөд, тэдэнэй үндэһөөр бүхы юумые хэхэ гэһэн тобшолол абаабди. Хэрбээ хүн бүхэн өөрынгөө дураар хүдэлхэ болоо һаань, бидэ һандаран таһархабди, феодальна бутаранги байдалда бусаха болонобди. Тиихэдээ мэнэйда юуншье боложо шадахагүй.

Ойрын хахад жэл соо гол асуудал шиидхэгдэхэ ёһотой. Энэмнай эгээл хүшэр хүндэ үе байха зэргэтэй. Бидэ дэлгүүр тогтууритай болгохо ёһотойбди. Хэрбээ һалбари гү, али хүн зоной бүлэгтэ хохидол ушаруулагдаха болоо һаань, хубилалта хэхэ, зүбшэхэ, харин зарим ушарта онсо яаралтай хэмжээнүүдые абаха баатай болохобди. Ушар иимэһээ бүхы республикануудай түлөөлэлгэтэй байхаар институдуудые байгуулха болонобди. Ажалшадай бүхы бүлэгүүдтэй холбоотой байхын тула тэдэниие байгуулна гээшэбди. Энэ талаар би гол шухала юумэндэ, энээнһээ эхилһэн бодолдоо бусажа ерэбэб: профсоюзуудгүйгөөр юуншье болохогүй.

Энэ үе шатада бидэнэй бэе бэеэ ойлгохо ба харилсаа холбоотой байха гээшэ тон шухала. Теэд, хэрбээ ороной хүтэлбэрилгые үбдэг дээрэнь һуулгаха болоо һаатнай, мүртэй юуншье болохогүи. Экономическа бодото үйлэ хэрэгүүдэй баадхаһан засагай эрид шууд, шанга ажал ябуулгые таанад дэмжэхэ ёһотойт. Президент болон правительство таанадта анхаралтай байха гэжэ таанад найдаха аргатай байнат. Бидэ харилсаануудай ондоо түхэлдэ, эндэ хангалтагүй гэжэ нэрлэгдэһэн уулзалгануудай, хөөрэлдөөнүүдэй ба һаналаа андалдалгын саг үргэлжын байлгада найданабди гэжэ М. С. Горбачев хэлэбэ. Профсоюзуудтай даамгайгаар хөөрэлдэхэ саг олоогүй гэжэ минии нэрэ дээрэ нэгэ нүхэр шүүмжэлэл хэлэһэн байна. Бэеэ сагааруулжа хэлэхэ юумэн үгы, энэ шүүмжэлые би даажа абанаб гэжэ СССР-эй Президент хэлээ.

Ороной ажабайдалай энэ эрид эрьелтын үедэ митингнүүд болон дууһашагүй шашалдаануудһаа эсэһэн хүнүүд эблэрэл, хани харилсаан, засагай шанга байлга хэрэгтэй гэжэ ойлгодог болоо. Харин онгосые саашадаашье хэлбэлзүүлхые һэдэдэг хүнүүд муугаар уггагдадаг байна ха юм. Гэбэшье, хэрбээ хэн нэгэнэй оршон байдал орёо болоно, хуушан сагтаа тэхэрин бусахамнай гү гэжэ һанадаг байгаа һаань, би иигэжэ хэлэхэ ёһотойб: тиимэ бэшэ, иимэ юумэн болохогүй. Бидэ ороноо һалбаран хүгжэһэн орон болгохые хүсэнэбди, тэрэмнай тиимэ болохол байха. Юуб гэхэдэ, манай арад оюун бодолой айхабтар ехэ хүсэ шадалтайшье, нөөсэнүүдтэйшье, эрдэм ухаатайшье, соёл болбосоролтойшье байна ха юм. Маанадтай харилсаа холбоо тогтоохые олон арадууд хүсэнэ, бидэ тэдээндэ нээлтэтэй байха ёһотойбди.

Бухыдөө далан жэлэй гуршада бидэ зэмэтэйшүүлые бэдэрдэг, элдэб нэрэ зүүлгэдэг байгаа гээшэбди гээд тэрэ үгэеэ үргэлжэлүүлбэ. Манайда нэгэл хөөрэлдөөн байгаа: хэрбээ политическэ дайсан байгаа һаань, тэрэниие үгы хэхэ хэрэгтэй. Харин мүнөө элдэб һанамжа шагнадаг болохо, Конституциин ба хуулиин хэмжээн соо бүгэдэнтэй хани харилсаатай байха хэрэгтэй болоно. Хэрбээ таанад коалицида орохо аргатай һаа — орогты, гуримтай обществодо иимэл байха ёһотой ха юм. Харин урдандаа КПСС гансаараа зонхилхо гэжэ оролдодог байгаа, мүнөө бусад хүсэнүүд иимэ оролдолго гаргана, тиихэдээ тэдэл «үнэн зүб», харин партии, профсоюзууд боложо байһан юумые ехээр ойлгоногүй гэжэ баталдаг байна бшуу. Демократическа үйлэ хэрэгүүдэй хүгжэхэ ябадалые, Конституциин хэмжээн дотор бүхы һанамжануудай шагнагдадаг байхые, бэе бэеэ бултадаа дууладаг байхые, эсэсэй эсэстэ эдэ бүгэдэмнай манай баримталдаг гол ёһонууд ба гол зорилгонуудай үндэһөөр эблэрэлдэ хүрэхэ ябадалые би баримталдаг байнаб.

Угынгөө түгэсхэлдэ М. С. Горбачев съездэдэ амжалтатайгаар хүдэлхыень, профсоюзай хүдэлөөниие бэхижүүлхыень хүсэбэ.

ТАСС ШЭНЭ ҺОНИН

СЕКЦИНҮҮДТЭ ХҮДЭЛНЭ

МОСКВА. (ТАСС). Совет профсоюзуудай съездын делегадууд октябриин 25-най үдэр секцинүүдтэ хүдэлхэ шиидхэбэри гаргаһан байгаа.

Съездын ендэр дээрэһээ ороной ажалшадай түлөөлэгшэдэй оруулһан хэдэн арбаад дурадхалнуудые наринаар, тодорхойгоор сэгнэхэ болоно. Иимэл аргаар профсоюзай хүдэлөөе шэнэдхэхэ талаар үнэхөөрөө нүлөө ехэтэй хэмжээнүүдые хараалжа болохо гэжэ делегадууд тоолоно.

Иимэ хандасада секцинүүдэй темэ таарана. Тэдээн дээрэ совет профсоюзуудые демократиин үндэһөөр шэнэдхэхэ замуудые хаража үзэхэ, дэлгүүрэй харилсаануудай эрхэ байдалда ажалшадай социальна ба экономическа эрхэнүүдые хамгаалха эгээл нүлөө ехэтэй хэмжээнүүдые зүбшэн хэлсэхэ, политикын талаар ондо ондоо һанамжануудай хэлэгдэдэг болоод байхада, профсоюзуудай болон хүдэлмэришэдэй хүдэлөөнүүдэй хоорондохи харилсаануудые тодорхойлхо болоно.

Мүнөөнэй эрхэ байдалда хуули хамгаалха хүдэлмэриин онол аргые тодорхойгоор шэнжэлхэ шиидхэбэри абтаа. Ажал ба оршон тойронхи дайдые хамгаалха асуудалнуудые шиидхэлгэдэ профсоюзай дүүргэхэ үүргэдэ нэгэ секци зорюулагдана. Социальна страхованиие хүтэлбэрилхэ ба ажалшадай элүүр энхые хамгаалха талаар профсоюзай үүргые шэнжэлхэ делегадууд олон шанга асуудалнуудые хаража үзэхэ болоно.

Дэлгүүрэй эрхэ байдалда профсоюзуудай гэр байрын ажаһуудалай политика ба хүдэлмэриин хиналта онсо удха шанартай. Секцинүүдэй нэгэниинь эдэ асуудалнуудые баһал хаража үзэхэ. Хүнүүдэй оюун ухаанай хэрэглэмжэнүүдые хамгаалгада, совет профсоюзуудай залуушуулай шэнэ политика зохёолгодо профсоюзуудай үүргэ тухай асуудалые зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадаха хүсэлтэй байһанаа олон делегадууд элирхэйлээ һэн.

Съездын үүсхэлээр энээнэй урда тээ дурадхагдаһан секцинүүдэй списогтэ үшөө нэгэ секци нэмээгдээ. Чернобыльдохи һандаралай хойшолонгуудай элдэб талануудтэрэнэй гол анхаралда байха.

РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведтэ

ДЭЛГҮҮРТЭ ШЭЛЖЭН ОРОХОЁО БАЙХАДАА

Дэлгүүртэ шэлжэн оролго ба республикын регионуудтай Россин правительствын харилсаата ябуулганууд гэһэн темэдэ октябриин 25-да РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведтэ болоһон зүблөөн зорюулагдаа. РСФСР-эй бүридэлдэородог СССР-эй Министрнүүдэй Соведүүдэй болон России арадай депутадуудай хизаарай, областной Соведүүдэй гүйсэдкомуудай хүтэлбэрилэгшэд тэрэндэ хабаадаһан байгаа.

Уулзалгые нээһэн республикын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ И. С. Силаевай һанамжын ёһоор, Россин хүтэлбэрилэгшэдэй хэр амжалтатайгаар хүдэлхэ байһаниинь засагай нютагай зургаануудай ажал ябуулгаһаа сум дулдыдаха байгаа.

Федеральна экономическа комитет байгуулха асуудалда элидхэлшэ тодорхойгоор тогтоһон байгаа. Тус эмхи зургаан хадаа правительствын гол экономическа зорилгонуудые бэелүүлхэ талаар гол харюусалга даажа абаха ёһотой. Россин элдэб регионуудай эгээл бэрхэ мэргэжэлтэд тэрэнэй бүридэлдэ оруулагдаха.

Республикын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо Ю. В. Скоков дэлгүүртэ шэлжэн оролгын үеын зорилгонууд тухай хөөрэжэ үгэбэ.

Экономическа реформо эрид шууд бэелүүлгые дэмжэһэн мэдүүлгэ уулзалгада хабаадагшад баталан абаба. Дэлгүүрэй харилсаануудта шэлжэн оролго тэрэнэй гол удха болоно. Арадай депутадуудай нютагай Соведүүдэй гүйсэдхэхы ба захирхы зургаануудай ажал ябуулгые гуримшуулха шухала гэжэ документ соо хэлэгдэнэ.

Арадай засагай зургаануудай байгууламжада болоһон тэрамжагүй хубилалтануд журам бүри муудуулна, тэрээнһээ уламжалан хэлсээтэ уялганууд дүүргэгдэнэгүй гэжэ мэдүүлгэ соо тэмдэглэгдэнэ. Социально-экономическа байдал гуримшуулхабди, хуули гурим бэхижүүлхэбди гэжэ этигэжэ байһанаа зүблөөндэ хабаадагшад мэдүүлгэ соогоо элирхэйлээ.

(ТАСС).

РСФСР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ СЕССИ ДЭЭРЭ

МОСКВА. (ТАСС). РСФСР-эй Соведүүдэй байшанда Россин парламент хүдэлмэреэ үргэлжэлүүлнэ. РСФСР-эй Арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ съездые зарлаха тухай республикын Верховно Соведэй тогтоолые зүбшэн хэлсэлгээр октябриин 25-да пленарна заседани эхилһэн байгаа.

РСФСР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшын орлогшо С. Горячева мэдээсэл хэбэ. 1990 оной ноябриин 27-до Москвада РСФСР-эй Арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ съезд зарлаха шиидхэбэри абтаа гэжэ тэрэ хэлэбэ.

Экономикые гуримшуулан һайжаруулха, дэлгүүрэй харилсаануудта шэлжэн орохо талаар РСФСР-эй правительствын ажал ябуулга ба тэрэниие бэелүүлхэ хэмжээнүүд тухай, мүн тэрэшэлэн Россин хүдөө нютагуудые һэргээн бодхоохо ба агропромышленна комплексые хүгжөөхэ тухай РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй хоёр элидхэл съездын программада оруулагдаха.

Нэгэдэхи съездын һүүлээр һунгагдаһан РСФСР-эй депутадуудай этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые мэдэрхэ тухай мандатна, мүн конституционно комиссинуудай элидхэлнүүд шагнагдахаар хараалагдаа.

Съездын зүблэхэ зүйлдэ засаг тухай декрет, мүнөөнэй шатадахи политика тухай Б. Н. Ельцинэй элидхэл оруулха гэһэн депутадуудай дурадхалнууд тогтоолые зүбшэн хэлсэхэ үедэ хэлэгдэһэн байгаа. Дуугаа үгэлгын үедэ ходо һаналаа баридаг, заседаниннуудта байдаггүй депутадуудые РСФСР-эй Верховно Совет һэлгэхэ ёһотой гэжэ үгэ хэлэгшэд һанамжаяа хэлэбэ.

РСФСР-эй Арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ съездые зарлаха тухай тогтоолой текстын проектдэ нэгэ ехэ заһабари оруулагдаа. Съездын регламентын проектын орондо засаг тухай декрет хаража үзэгдэхэ болоо.

СЪЕЗД ХҮДЭЛМЭРЕЭ ЭХИЛЭЭ

СВЕРДЛОВСК. (ТАСС). Россин социал-демократическа партиин хоёрдохи съезд эндэ эхилээ. 100 шахуу делегадууд тэндэ сугларанхай. Тэдэнэр программа зохёожо, батална болоно. Мүнөөдэрэй байдалаар 50 гаран проект оронхой. Дэлгүүрэй эрхэ байдалда арад зониие социальна талаар хамгаалха партиин хараа шугамда гол бүлэгынь зорюулагдана.

Партиин хүтэлбэрилэгшэдэй һанамжын ёһоор, региондохи демократическа хүдэлөөе хүгжөөлгэдэ съезд туһалха ёһотой.

ХҮГЖЭМ ЗХЁОГШОДОЙ АЛТАН ОЙ

...ядай ССР-эй Хүгжэм ...шодой холбооной анхан ...гдаһаар 50 жэлэй ойн ...зорюулагдаһан 20-дохи ...уржадэр Улаан-Үдэдэ ...балетэй театрай ордон ...эдэбэ. Буряадай ССР-эй ...рнүүдэй Соведэй Түрүү- ...орлогшо Г. Н. Манжу- ...урхангы үгэ хэлээд, энэ ...ые нээбэ. Республикын ...ым зохёогшодой холбоо- ...правлениин түрүүлэгшэ, ...ССР-эй искусствын габьяа- ...ал ябуулагша Б. О. Цы- ...жиевта үгэ үгтэжэ, тэрэ ...он үгэ хэлээ.

...жэлэй саана энэ холбоо- ...байгуулагдахада, түрүү- ...шуууд боложо ороһон ...сооһоо РСФСР-эй ара- ...артист Ж. А. Батуев мү- ...эндэ ябана. Тэрэ эгээл ...композиторнуудые ха- ...дахуулаад, тайзан дээ- ...ража, олониитын түлөө- ...эдэй амаршалгануудые ...абалсаа». Эгээл залуу ...зиторнууд хэд гээшэб ...Дарима Шагдарон, Баир ...Одоков, Пурбо Демиранов, ...Юшин гэгшэд байба.

Бурі арад гэшэ эртэ урда аа хойшо хүгжэм дуунайрын урлал бэлигтэй байһажэ мэдэжэ. Совет засагаар буряад хүгжэмдэ шэнэ арингууд бии боложо. Үхүгжэлтынгөө замда гараһахэтэй. Үльгэрэй түүрэлгэ заншалай, уянгата, түүхэтүүнүүдһөө эхилэд, симфоска зохёолнууд, хүгжэмрама, оперо, балет хүрэтэбуряад хүгжэм асари ехэжэлтын зам гаталжа гараһатна. Энэ дэмбэрэлтэ хэрэгтэжэм зохёохо мэргэжэл ілһэн түрүүшын бэлигтэнэбьяа ехэ. Аха уеынхидэ заншалые дунда уеын буу хүгжэмшэд һайханаарілжэлүүлжэ ябана.

Тиимдань Буряадай хүгжэм эшодой алдарта 50 жэлэй баярта, мүн хоридохи пэйнь хүдэлмэридэ хабаадаяа холо ойроһоо айлшадһэн байна. Тэрэ тоодо Монгол оронһоо суута ягсумла түрүүтэй хүгжэмогшод ерээ.

Буряадхүгжэм зохёогшодые ойнь баяраар амаршалхаяа олониитын түлөөлэгшэд, хүгжэмдэ дуратайшуул суглараа. Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. Н. Булдаев, республикын соёлой министр Н. Ю. Мадуев, соёлой хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай обкомой түрүүлэгшэ А. М. Майорова, Улаан-Үдын горсоведэй түрүүлэгшэ В. К. Кукшинов, республикын зохёохы ажалтанай холбоонуудай түлөөлэгшэд, театрнуудай коллективүүдэй хүтэлбэрилэгшэд болон бусад нүхэд халуунаар амаршалжа, бэлэг сэлэгүүдые барюулһан байна. Онсолбол, республикын Соёлой министерство рояль, Улаан-Үдын нарин сэмбын комбинат хоёр мянган түхэриг мүнгэ бэлэглэбэ.

Удаань симфоническа концерт болоһон байна. Тэрэнь Б. Ямпиловай «һайндэрэй» сюитээр нээгдэбэ. Концертын нэгэдэхи хубида Д. Аюшеевэй «Баян нуга», Г. Дадуевай хатар наадаһай сюитэ, Г. Дашпыловай «Ёохор» гээшэдһээ эхилээд, Ж. Батуевай, А. Андреевэй, С. Манжигеевэй симфоническа зохёолнууд наадагдаа. Эдэ зохёолнуудые гүйсэдхэһэн симфоническа оркестрые Буряадай ССР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагша В. Галсанов хүтэлбэрилһэн байна.

Концертын хоёрдохи хубида Ю. Ирдынеевэй симфоническа поэмэ наадагдаа. Тиихэдэ залуу композиторнуудай симфоническа зохёолнууд анха түрүүнэ наадагдаба. Онсолбол, Б. Дондоковой фортепиано дээрэ оркестртэй хамта гүйсэдхэгдэхэ концерт наадагдаа. РСФСР-эй габьяата артистка Д. Линховоин фортепианын хубиие тон һайнаар наадаа гэжэ тэмдэглэхээр. Гадна П. Дамирановай кантата шагнагдаба. Хоортой, дуушадтай хамта гүйсэдхэгдэхэ энэ зохёол һонин шэнгеэр үзэгдөө. Дуушадай партиие СССР-эй артист Д. Дашиев, Буряадай ССР-эй габьяата артистка Л. Галсанова дуулаа. Энэ хоёр зохёолые оркестрэй наадахада, дирижер А. Говоров хүтэлбэрилһэн байна.

М. ДАНИЛОВА.

ТАБАН ЖЭЛЭЙ ТҮСЭБ ДҮҮРГЭЭ

Байгша оной зун анхан байгуулагдаһаар 60 жэлэйнгээ ойн баяр ёһололой оршон байдалда тэмдэглэһэн Яруунын районой «Победа» колхозой гэшүүд һү, мяха, нооһо абажа гүрэндэ тушааха арбан хоёрдохи табан жэлэйнгээ түсэбые уридшалан дүүргэһэнээ баяртайгаар мэдээсэбэ. Тодорхойлбол, бүхыдөө 56790 центнер һү үйлэдбэрилхэ түсэбөө байгша оной октябриин 1-нэй байдалаар 57691 центнертэ хүргэжэ, 1990 оной эсэс болотор бэлэдхэлэй пунктда 2684 центнер продукци тушаажа, түсэбөө 106 процент дүүргэхэ аргатай болобо. Тиихэдэ 1702 центнер нооһо үйлэдбэрилхэ түсэбөө 1821 центнертэ хүргэбэ.

Ажахымнай һаалишад колхозойнгоо 60 жэлэй ойн тэмдэглэгдэхэ үдэр һү гүрэндэ худалдаха түсэбөө дүүргээ һэн. Энэ жэлэй эсэс болотоо һүнэй заводто 2190 центнер һү тушаахаар хараална. Колхозой гэшүүд бүхыдөө 15115 центнер мяха гүрэндэ тушааха түсэбөө 15118 центнертэ хүргэбэ. Жэлэй дүүрэтэр мяханай комбинадта 2316 центнер продукци эльгээжэ, бүхыдөө табан жэлэйнгээ түсэбые 112,8 процент бэелүүлхэ зорилготой ажаллана. Энэ хугасаа соо сэбэр утаһанай гарасын хэмжээгээр 990 центнер нооһо тушаажа, даабаряа 116,3 процентээр дүүргэһэн байна.

Табан жэлэй түсэб дүүргэхэ талаар дэлгэрһэн социалис мүрысөөндэ олон һаалишад, хонишод шалгараа. Жэшээлбэл, ажахымнай түрүү һаалишад С. Цыдендамбаева, Х. Митыпова, Д.-Х. Доржиева гэгшэд һү һаажа гүрэндэ тушааха байгша онойнгоо түсэбые бүри июль һарада сум дүүргээ һэн. Тиихэдэ дүршэлтэй һаалишад Г. Будаева, О. Мингалеева, О. Фирсова, Х.-Ж. Намсараева, Ц. Аюрова гэгшэд август һарада жэлэйнгээ түсэб бэелүүлээ. һү һаалиин гурбан фермэнүүдэй дундаһаа Субаряагай коллектив эрхимлэнэ. М. Доржиевай хүтэлбэрилдэг түс фермын һаалишад мүнөө үчеэн бүриһөө дунда зэргээр 2084 килограмм һү абаа. Мүн Эгэтын һаалиин фермынхид түсэбөө дүүргэхэ ойртонхой.

һүүлэй жэлнүүдтэ ажахын хонишод эрхим дүн түйлана. Жэшээлбэл, үнинэй хонишод, шадабари дүршэлтэй Б. Ринчиндоржиевагай, Х.-Ж. Жалсановагай, Т. Цыденовэй, Ж. Шагдаровай, Ц. Цымпиловэй, С. Дашинимаевай даадаг бригаданууд эхэ хонин бүриһөө хурьга абажа түлжүүлһэн, мүн хурьган бүхэнөө 18—20 килограмм шэгнүүртэйгээр эхэһээнь илгажа тушаагаа.

Сагай уларилай хэды гасалантай, таарамжагүй байбашье һаань, колхозой ургаса ургуулагшад орооһо таряа элбэгээр хураажа байна. Түсхайлбал, мүнөө арендна подрядай гуримаар ажалладаг Ц. Ширабдоржиевай, Б. Жамсаевай, З. Валеевэй бригаданууд үрдэ жэлнүүдтэ гектарай дунда зэргээр 6,9—7,1 центнер таряа хураагаа һэн. Энэ жэлдэ Б. Жамсаевай бригада илангаяа шалгарна. Эдэнэр гектарай дунда зэргээр 25 центнер орооһо сохижо абана.

Түсэбтэ табан жэлэйнгээ даабари, зорилгонуудые урагшатайгаар бэелүүлжэ, эрхимлэгшэдэй зэргэдэ бата һуурияа оложо байһан «Победа» колхозой гэшүүд эдэ үдэрнүүдтэ хурялгынгаа бүхы хүдэлмэриие сум дүүргэжэ, малайнгаа үбэлжэлгые амжалтатайгаар үнгэргэхөөр бэлэдхэлэй хүдэлмэри үргэнөөр ябуулна.

Д. ДОРЖИЕВ,
хүдөө бэшэгшэ.

Районно партийна конференцинүүд

АЛДУУНУУДҺАА ҺУРГААЛ АБАЖА

Түнхэнэй районно 48-дахи партийна конференци боложо, партиин райкомой нэгэдэхи секретарь В. Ж. Сыренов тоосоото элидхэл хэбэ.

Тоосоото элидхэл зүбшэн хэлсэлгэдэ Туранай совхозой парткомой секретарь Д. С. Шагдуров, Харбяангуудай совхозой парткомой секретарь А. Д. Ангархаев, районой «Агропроммехмонтаж» нэгэдэлэй партийна эхин организациин секретарь А. С. Соболев, дайнай ба ажалай ветеран С-Д. А. Ябжанов, Тоорын дунда һургуулиин директор Р. А. Фомкинова, ажалай ветеран В. М. Зверева, «Восточные Саяны» колхозой экономист Б. Ж. Хартахоев, ВЛКСМ-эй райкомой нэгэдэхи секретарь Д. М-Ж. Сыбиков болон бусад үгэ хэлээ.

Конференциин хүдэлмэридэ КПСС-эй рескомой бюрогой гэшүүн, эмхидхэлэй партийна болон кадрнуудай хүдэлмэриин таһагые даагша В. Р. Булдаев, рескомой инструктор В. Д. Оленников, рескомой хэблэлэй секторые даагша Б. Н. Дамбаева гэгшэд хабаадаба. В. Р. Булдаев үгэ хэлэжэ, асуудалнуудта харюусаа.

Байгша оной сентябрь һарада районой партийна эхин организацинуудта тоосоото-һунгалтын суглаанууд үнгэрһэн байна. Эдэ суглаанууд дээрэ партийна организациин хүдэлмэри дэлгэрэнгыгээр зүбшэн хэлсэгдэжэ, бии байһан дутуу дундануудшье элирүүлэгдээ. Зарим ушарта партийна эхин организацинууд жолоогоо һула табижа, эдэбхи үүсхэлээ алдаа гээд шүүмжэлэгдээ. Районой долоон ажахын парткомой секретарьнууд һэлгэгдэжэ, шэнэ хүнүүд һунгагдаа.

Партиин райкомой үүсхэлээр конференцидэ бэлэдхэлэй үедэ медицинын, профсоюзай, соёлой ба арадай гэгээрэлэй, совет болон партийна хүдэлмэрилэгшэдтэй «түхэрээн столнууд» үнгэргэгдөө. Тэдэнэй туһатай байһаниинь арсалтагүй, тиигэбэшье дан хожомдожо үнгэргэгдөө гэжэ тэмдэглэмээр.

Тоосоото элидхэл соогоо партиин райкомой нэгэдэхи секретарь В. Ж. Сыренов үнгэрһэн үе хадаа манай партиин, гүрэнэй ажабайдалда хүндэ хүшэр саг байгаа гээд тэмдэглээ. Тиигэбэшье партиин райком арадай ажахые хүгжөөлгэдэ, шэнэ экономическа реформонуудые бэелүүлхэдэ горитойхон оролдолго гаргаа гэжэ хэлэбэ. Район арад зоной хэрэглэхэ эд бараа, промышленна үйлэдбэри хүгжөөхэ талаар урагшаа алхам хээ. Гэбэшье районой экономическа байдал хүндэ. Тоосоото үедэ гэр байра урда табан жэлэй дүрбэн жэлэй дүнтэй жэшэхэдэ һураггүй олоор баригдаа. Харин байраяа шэнэлхэ, байра абаха ээлжээтэд үшөөшье олошоржо, мүнөө сагта 875 бүлэ болонхой. Хүн зониие мүнөө сагай эрилтээр хангалга хожомдоно, эрид эгсээр эхэнэрнүүдэй, ветерануудай, үншэн, үбшэн зоной эрхэ байдал хамгаалга тусхай асуудал болонхой.

Эд бараанай дуталдаха хэрэг энэ сагаймнай политическэ нюур шарай болошонхой. Арад зоной хэрэглэхэ эд бараа эдеэ хоол район дотороо үйлэдбэрилхэ нютаг зоноо дүүрэн хангаха гээшэ шухала болонхой. Үнгэрһэн тоосоото үе соо нютагай промышленность арадай хэрэглэһэн эд бараа 11,4 миллион түхэригтэ үйлэдбэрилһэн байна. Тиигэбэшье мүнөөдэр худалдаанда барилгын материалнууд, мебель гэхэ мэтэ хүртэнэгүй.

Тоосоото үедэ район дотор 19 мянган дүрбэлжэн метр байра ашаглалгада оруулагдаа. Гужар һууриндэ соёлой спортивна комплекс, Далахайда 300 һууритай соёлой байшан, 150 һууритай соёлой байшан Зүүн-Мүрэндэ, «Маяк», «Сибиряк», Ленинэй нэрэмжэтэ колхозуудта магазинууд нээгдээ. Хүүгэдэй саад, хилээмэ бариха байра бусадшье һууринуудта баригдаа.

Партийна организацинуудай үүсхэлээр Ангарск-Нилова Пустынь, Улаан-Үдэ—Хэрэн гэһэн автобусой маршрудууд нээгдээ. Саашадаа Хэрэн-Гужар, Хэрэн—Хойто-Гол гэһэн маршрудууд нээгдэхэ юм. Һаяар Хэрэнэй аэропорт һэльбэн заһабарилагдажа дүүргэгдэхэнь. Һүүлэй жэлнүүдтэ Хүлтүүг-Мон, Загтад-Аршан гэһэн харгынууд заһагдаа.

Һүүлэй хоёр жэлэй туршада хүдөө ажахын продукци үйлэдбэрилгэ 1,8 миллион түхэригээр доошолһон байна. Энэ табан жэлдэ хартаабха үйлэдбэрилгэ арбан нэгэдэхи табан жэлэй дунда зэргын дүнтэй жэшэхэдэ 14,9 процент, мяхан — 3,3 процент, ноохон —9,7 процент доошолһон байха юм. Харин таряа үйлэдбэрилгэ 5,8 процент, һүн 18 процент, овощ 21,7 процент дээшэлээ. Тиигэбэшье һүүлэй үедэ эдэшье зүйлнүүдэй үйлэдбэрилгэ доогуур. Районой бүхы ажахынууд ажахы эрхилэлгын шэнэ аргануудые хэрэглэнэ. Гэбэшье энээнэйнь аша үрэ харагданагүй. Урда мэтэ үритэй байһан зандаа.

Саашадаа район дотор байра барилгада, социальна соёлой объектнүүдые бодхоолгодо тон ехэ анхарал хандуулагдаха ёһотой. Энээндэ партийна эхин организацинуудай бэелүүлхэ үүргые дээшэлүүлхэ, коммунистнуудай эдэбхи бадарааха тухай элидхэлшэ хэлээ. Тиихэдээ тэрэ районно партийна организациин саашадаа бэелүүлхэ зорилгонуудай тон ехэ, орёошье байһыень тэмдэглээ. Алдуу эндүүнүүдһээ һургаал абажа, тэдэниие усадхажа, урагшаа дабшаха ёһотойбди гэбэ.

Партиин райкомой ревизионно комиссиин түрүүлэгшэ Д. Б. Кырмыгенов тоосоото элидхэл хэхэдээ байгша оной юһэн һарын туршада партида 25 хүн гэшүүдээр абтаа, харин 18 хүн партийна билеедээ тушаагаа гэбэ. Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой парткомой (секретарь Мухуев О. Б.), «Маяк» колхозой парткомой (секретарь Молосоев Б. Л.), Харбяангуудай совхозой парткомой (секретарь Ангархаев А. Д.) партийна документнүүдтэ хайша хэрэгээр хандадаг байһыень тэрэ тэмдэглэбэ. Зарим партийна организацинуудта болзор соонь гэшүүнэй түлбэри түлэхэгүй ушар бии.

Туранай совхозой парткомой секретарь Д. С. Шагдуров үгэ хэлэхэдээ партиин райком хүн зонһоо, эхин организацинуудһаа холодоо гэжэ тэмдэглэнэ. Туранай партиин райкомой гэшүүн совхозой директор И. С. Маншеев хүн зоной ажабайдал, ажал хүдэлмэри дээрэхи эрхэ байдал һайжаруулха талаар тон ехэ һанамжа табина. Совхоздо гэр бүлын подряд урагшатай ябуулагдана. Гүрэн доторнай нэбтэрүүлэгдэжэ байһан дэлгүүрэй харилсаанай үедэ манай ажахы амидаржа гараха ёһотой гэжэ хэлэбэ.

Харбяангуудай совхозой парткомой секретарь А. Д. Ангархаев ендэр дээрэ гарахадаа, элидхэл соо хэлэгдэһэн дутуу дунданууд, алдуунуудай түлөө зэмэтэй хүнүүд шүүмжэлэгдээгүй гээд хэлэбэ. Саашадаа партиин райком ажахынуудта, ажалай коллективүүдтэ семинарнуудые үнгэргэхэ ёһотой. Пропагандистнуудые һургаха хэрэгтэй гэбэ.

«Агропроммехмонтаж» нэгэдэлэй партийна организациһаа делегадаар һунгагдаһан А .С. Соболев үгэ хэлэхэдээ, манай партийна организацида партиин райкомой ажал ябуулга харагдадаггүй. Гээгдэлдэ ороһон партийна эхин организацинуудта партиин райком юундэ туһалнагүйб гэһэн асуудал табиба.

Наһаараа Ленинэй нэрэмжэтэ колхоздо хүдэлһэн ажалай, дайнай ветеран үгэ абахадаа мүнөө сагта үзэгдэдэг эд бараанай хоморые гайхан асууба. Наяад онуудай эхеэр яһала элбэг байһан эд бараамнай хаана орошоо гээшэб? Гүрэн дотор бии болоһон олон партинуудые дэмжэбэгүй. Саашадаа худалдаа наймаанда, илангаяа архи худалдаха талон үгы хэхэ гэжэ дурадхаба. Талоной байхада мүнгэн зөөридэ шунархайтаһан зон элдэб аргаар баяжана гэжэ хэлэбэ.

— Коммунистнууд мүнөө эршэмтэй ажал ябуулхын орондо юушьеб даа хүлеэшэһэн байдалда байна. Олон ушарта партиин дээдэ зургаануудта либерализм хүгжэнхэй. Үзэл сурталай хүдэлмэри һулараа. Партиин гэшүүд өөрынгөө бодол, үзэл бодол хамгаалжа, арадзонтой хөөрэлдэнэгүй. Һургуулинуудай хүдэлмэридэ ургажа байгаа залуушуулай хүмүүжүүлгэдэ анхарал багаар хандуулагдана. Партиин шэнэ райкомой гэшүүдтэ ажалдаа шиидэнги зоримгой байхыень хүсэнэб,— гээд Тоорын дунда һургуулиин директор Р. А. Фомкинова хэлэбэ.

Багшын ажалай ветеран Хэрэнэй дунда һургуулиин багша В. М. Зверева үгэ хэлэхэдээ 50-яад онуудтай мүнөө сагые жэшэбэ. Тиихэдээ мүнөө үедэ атеистическэ хүмүүжүүлгын хаягдашаһаниие харамнаба. Олониитын зөөридэ хайша хэрэгээр хандаха ушар бүри дэлгэрээ. Ажал хүдэлмэрэешье ябуулхадаа һула болошоһон ушарнууд олон. Тиигээд байхада ямар аргаар ямар мүнгэнһөө пенси, дотаци бага мүнгэтэй зондо үгтэхэ гээшэб гэжэ һанаагаа зобобо.

— Партийна организацинууд һуурин бүхэндэ ажаһуудалай хэрэглэмжээр хангалгада анхарал хүсэд табинагүй. Хэдэн жэлэй туршада хүдэлнэб, харин нэгэшье партком манай ажалаар зүблөө үнгэргөөгүй. Май һараһаа Тооро һууринда хүн зоной хэрэглэмжэ хангаха пункт хүдэлнэгүй. Тэд партком энээндэ нэгэшье һанаагаа табяагүй, — гээд хүн зоной хэрэглэмжэ хангадаг районой үйлэдбэриин управлениин начальник Ю. А. Молонов хэлэбэ.

Конференци яһала һайнаар үнгэрөө. Партиин райкомой хүдэлмэри шүүмжэлэгдэһэн, тэрэнэй хүдэлмэри мүнөө сагай эрилтэнүүдтэ хүргэхэ дурадхалнуудшье ороо. Конференциин делегадууд шэнэ райкомой баримталан хүдэлхэ программын проект баталан абаа. Гэбэшье үгэ хэлэгшэдэй өөрынгөө ажал хүдэлмэри, партийна харюусалга тухай дурдаагүйнь харамтай.

Шэнээр һунгагдаһан партиин райкомой түрүүшын пленум боложо, партиин райкомой нэгэдэхи секретаряар **Н. Д. Петухов**, секретаряар **Б. Д. Романов** һунгагдаба. Партийна шалгалтын комиссиин түрүүлэгшээр нэгэн дуугаар **А. Н. Багулов** һунгагдаа.

Б. ШАРАКШАНОВ.

Хуулиин проектые зүбшэн хэлсэнэбди

БАРАГДАШАГҮЙ БАЯЛИГ БЭШЭЛ

Хэзээдэшье газар гээшэ эгээл үнэтэй, нангин баялигнай байгаа, байна, байхашье. Газар дээрэ ажаһууна, ажаллана, тэндэһээ абаһан юумэээр хоолойгоо тэжээнэ, хубсалнабди.

Тиимэһээ һаяхан хэблэлдэ толилогдоһон Буряадай ССР-эй Газарай кодекс гэхэ гү, али энээн тушаа тусхай Хуулиин проект хүн бүхэнэй анхарал татахал байха. Энэмнай гансашье хүдөө нютагуудта ажаһуудаг зондо хабаатай бэшэ, бүхы хүнүүдтэ хабаатай асуудал.

Энээнһээ уламжалан, манай эдихэ гол продуктнуудые — талха таряа, хартаабха, овощ, мяха, һү гэхэ мэтэ бүхы юумые үгэдэг хүдөө ажахын эдлүүриин газарай мүнөөнэй байдал болон тэрэнэй ямараар ашаглагдажа байһан тухай хэдэн ажаглалтануудые хэлэхэ һанаатайб.

Бүхы Совет орон соо, тэрэ тосдо манай Буряадайшье газар дайда элбэг, барагдашагүй баян гэжэ хүнүүд һанадаг. Нэгэрэшье бүхы орон соохи газар дайдые хүн бүхэндэ хабаадаха дунда зэргээр 8,4 гектар хүртэжэ байһаарынь харахада, энэмнай яһала ехэ шэнги.

Үнэн дээрэ, газар дайдамнай захагүй, барагдашагүй баян гэхын аргагүйл даа. Сэхыень хэлэхэдэ, илангаяа хүдөө ажахымнай үйлэдбэриин газар бага боложо, ашаг үрэнь, үрэжэлынь улам муудажа байна. Орон нютаг бүхэндэ хүн зоной олон болохо, элдэб барилганууда ехээр хэгдэхэ, хото городуудай үргэдхэгдэхэ бүри нилээд ехэ газар дайда хүдөө ажахын хэрэглэмжэһээ гаргагдана ха юм.

Тэрэнэй хажуугаар колхоз, совхозууд, хүдөө ажахын бусад предприяти, организацинуудшье газартаа һалан муугаар, эзэн бусаар хандажа, үрэжэлыень муудхаана. Мүнөө республикадамнай 2551 мянган гектар хүдөө ажахын эдлүүриин газар бии гэжэ тоологдоно. Тэрэнэй 968 мянган гектарынь тарялан, 313 мянган гектарынь бэлшээри болоно.

Табяад онуудһаа хойшо бүхы орон соо, тэрэ тоодо манай эндэшье шэнэ, залууг газар хахалалгын эрид ехээр үргэдхэгдэһэнһөө боложо, илангаяа тарялангай хүрьһэнэй һалхинда үлеэгдэжэ муудаха, уһанай урасхалда нуража гэмтэхэ ушар айхабтар ехэ болоһон байна. Мүнөө ажахынүүдай бүхы тарялангай 67,1 процентнь, сабшалангай —3,1, бэлшээриин газарай 23,7 процентнь иигэжэ муудаһан, үрэжэл багатай болоһон газар гэжэ тоологдоно.

Тиимэһээ һүүлэй арбаад-хорёод жэлдэ манай республикада газарай хүрьһэ хамгаалха хүдэлмэри яһала үргэнөөр ябуулагдажа эхилһэн. Ороохо таряа болон бусад ургамалнуудые һэлгүүлжэ тариха, зурууд зурууднаар ургуулха, хүрьһыень урбуулангүй элдүүрилхэ технологи хэрэглэхэ, зурууд модо, бургааһа һуулгаха, зарим газарта олон жэлэй ногоо тарижа, хүрьһыень нягтаруулха гэхэ мэтэ онол арганууд үргэнөөр хэрэглэгдэжэ эхилээ. Энэ талаар эрдэмтэд, мэргэжэлтэд Н. Б. Намжилов, В. Б. Бохиев, Д. Д. Хингеев, М. Ж. Шагдаров, Н. М. Урбазаев болон бусад бага бэшэ хүдэлмэри хээ гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Гол түлэб тэдэнэй оролдолгоор Хурамхаанай районой Ленинэй нэрэмжэтэ колхоздо, Дэрээнэй совхоздо, Хүнтэйн таладахи тарялангай хүрьһэ хамгаалха гурбан политой зурууд тарилгын севооборот нэбтэрүүлэгдээ. Мүн бусад нютагуудташье хүрьһэ хамгаалха зональна гурим, ашаг үрэтэй технологи үргэнөөр хэрэглэхэ хүдэлмэри ябуулагдаа.

Гэхэтэй хамта шэнжэлжэ үзэхэдэ, энээнэй урда тээхи түсэбтэ хоёр табан жэл соо (1973—1983 онуудта) газарай хүрьһэ һалхинай үлеэжэ муудхаалгаһаа, уһанай урадхалда нуража гэмтэлгэһээ хамгаалха хүдэлмэриин яһала ехэ хэгдэбэшье, энэ аюул үшөөл хүсэд усадхагдаагүй, зарим тээ газарай хүрьһэнэй муудалгань бүри ехэ болоһон байна.

Ямар шалтагаанһаа иимэ байдал тохёолдоо гээшэб? Хүрьһэ хамгаалха хэмжээнүүд юундэ ашаяа хүсэд харюулнагүйб?

Манай һанахада хүрьһэнэй үрэжэлэй муудалгатай тэмсэхэ талаар хараалагдаһан Гол хараа түсэбэй зарим хубинь хүсэндөө хүргэгдөөгүй орхигдошоһон, дутуу дүүргэгдэһэн дэрэһээнь болоо. Жэшээнь, республикын ажахынуудта һалхинда үлеэгдэжэ муудадаг хүрьһэтэй тарялангай 27,5 процентдэнь сэбэр паар гү, али тарилга зурууд зуруудаар хэгдээд, 96,6 процентынь хүрьһэн урбуулагдангүй элдүүрилэгдээд, хада, гүбээ газарай ташалангай полинуудай 70 процентнь хүндэлөөшөө хахалагдаад, харин сэбэр паар дээрэ халхабша ургамал (кулисна) тариха, паар болон намарай паар хахалхадаа, тэһалдамал бурээдэа, нүхэнүүдые гаргаха, ехээр муудаһан газарта ногоо тариха гэхэ мэтэ арганууд оройдоошье хэрэглэгдээгүй. Тарялангые һалхинһаа хамгаалха, шииг нойто бариха зурууд модо, бургааһа тариха түсэб жэлһээ жэлдэ дүүргэгдэнэгүй.

Олонхи ажахынуудта сабшалан, бэлшээриие һайжаруулха, аргатай газартань ногоо тариха, үтэгжүүлгэ оруулха, уһалха хэмжээнүүдэй бэелүүлэгдээгүй дээрэһээ тэндэхи ногоонойнь ургаса жэл бүри муудажа, үльти гэшхэгдэжэ байна бшуу.

Газарай хүрьһэ хамгаалха Генеральна схемын заабаринууд жэл бүри бэелүүлэгдэнгүй үлэжэл байна. Тусхайлбал, байгша ондо республикын ажахынууд 326 мянган гектарта тарилга зурууд зуруудаар хэхэ ёһотой аад, оройдоол 90 мянган гектарта тарилга тэрэ гуримаар хээ. Паар болгогдоһон газарта халхабша ургамал тариха, тарялан дээрэ зурууд модо, бургааһа тарихаар хараалагдаһан түсэбэй хахадынишье дүүргэгдээгүй.

Тобшолон хэлэбэл, газарай хүрьһэ һалхинһаа, уһанда нурагаһаа хамгаалжа, үрэжэлыень, ургасыень дээшэлүүлхэ тэмсэл бага-багаар унтаржа, энэ шухала хэрэг улам улам хойшоо гаража байна гэхэдэ алдуугүй. Энээндэ һанаата болонгүй байхын яашье аргагүй болоо.

Энэ жэлдэ хаа хаанагүй хура бороо ехэ орожо, ургамал ногооной ургасада яһала ехэ шииг нойто үгөө гээшэ ааб даа. Тэд нүгөө талаараа ехэ уһатай аадар бороодо үрэжэлтэй һайн газарай хара, боро хүрьһэн угаагдажа, урдажа, баһал, горитой хохидол ушаруулагдаа.

Тиигэжэ бүхы дээрээ элдүүриин газарай үрэжэлтэй һайн хүрьһэн һалгаагдажа, юугээршье тэхэрюулэгдэшэгүй хохидол болоно бшуу. Американ эрдэмтэн Беннет гэгшын хэлэһэнэй ёһоор, байгаалида газарай хүрьһэнэй дээгүүрхи үрэжэлэй 2,5 сантиметрээр зузаархын тула 300—400-һаа 1000—1200 хүрэтэр жэл хэрэгтэй болодог. Тииһээ тиинтэрээ шэмэрүүн хүйтэн уларилтай Зүүн Сибириин нютагуудта газарай хүрьһэнэй дээрэхи үрэжэлэйнь һайн болохын тула адагынь одоол тэрэ 1000—1200 жэл хэрэгтэй болохол даа. Иигээд ерэхэдээ манай Буряад ороной газар тарялангай хүрьһэндэ айхабтар гамтай наринаар, тон болгоомжотойгоор хандаха, хамгаалха хэрэгтэй болоно.

Гэбэшье манай колхоз, совхозууд газар тарялангаа хэр бодомжотой зүбөөр ашаглана гээшэб? Урдань 1950—1960 онуудта газарай хүрьһэнэй дээрэхи үрэжэлэй үшөө ехэ муудаагүй байхада, иимэ севооборот хэрэглэгдэдэг байгаа. Жэшээнь, түрүүшын жэлдэ паар байгаа һаань, удаадахи 2—3 жэлдэ шэнисэ, һүүлдэнь... таригдадаг һэн. Тиигэж... поли 3—4 жэлдэ ороо... үгэжэ, «дүүрэн хүсэндөө... дэг» байгаа бшуу. Энээ... рэһээл газарай хүрьһэн... далаа бэрэжэ, муудаж... ниинь гайхалгүй ааб даа... нөө тарялан дээрэ сэбэр... рай һүүлдэ ороо... нуудые удаа дараал... жэлһээ дээшэ тариха... болонхой. Үрэжэлэйнь... лай бага болоһон дээрэ... сахан сэбэр паарай ашаг... ургаса абахын аргагүй б... бшуу.

Иимэ болоод байхадан... бэр паарай орондо донник... ряад, газарыень хахалжа... гоон ургамалыень хүрь... оруулхаһаа ондоо аргагү... лоо. Ондоогоор хэлэбэл... жэлэй ургамал — донник... газарай хүрьһэндэ үрэжэ... үгэхэһөө гадна, бусад үтэг... гэдэ орходоо байгаали хам... гын талаар сэбэр, хорогүй... элбэгтэй үтэгжүүлгэ бо... үгэнэ. Мүн тэрэ оршон... ронхи агаарта нэмэлтэ ки... род үгэнэ, углекислогазаі... лисые тааруулна. Гадна... белок элбэгтэй тэжээлшэ... лоно ха юм. Тарялан д... бусад ургамалнуудтай... донник һэлгүүлэн тарижа... гаа һаа, газарай хүрьһэнэй... жэл хараа байса дэш... ушартай.

Харин полиие ходо с... паар болгон миил хахал... элдүүрилжэл байхада хүр... нэй үрэжэл жэл бүри 0,04... центээр муудана. Тиимэһэ... бэр паар бэлдэхэ севообо... эрхэ бэшэ хэрэглэхэ гээшэ... һэ хамгаалха талаар, мүн... номическашье зорилгод... ранагүй.

Мүнөө хүдөө нютагу... арендна харилсаанай, ажа... тоосооной үргэнөөр нэбтэ... лэгдэжэ, дэлгүүрэй эконо... до орохо бэлэдхэл хэг... байхада, саашадаа газарай... жэл һайжаруулха, газар та... лан эрхилэлгые үндэр хэмж... дэ хүргэхэ гээшэ айхабтар... хала болоно.

Энээнһээ урагша тар... газарай эзэд бэшэ, харин... үдэрөөр хүдэлөөд лэ, үр... ень хуряажа, колхоз, сов... доо тушаагаад лэ байдаг... рэһээ тарялан, сабшалан,... шээриин үрэжэл дээшэлүү... нарин нягтаар ашаглаха т... бододоггүй, үдэр үнгэрөө... ябаа бшуу. Иимэ байдалд... нөө эсэс табигдаха болоно... зар дээрэ хүдэлдэг хүн... энээндээ хандасыень... болгохын тула тэдэндэ... ургасын зэргээр ажал... лөөһэнэй зарим хубиие... һоор, мяхаар, һүөөр, үр... үгэдэг болоо һаа, газар... һээ ехэ продукци абадаг... лохо гэжэ тэдэнэр орон... байна.

Нүгөө талаараа 1991—... онуудта, саашадаа 2000 он... лотор СССР-эй Байгаалиин... сэнүүдые зүбөөр ашаглан... рэглэхэ гүрэнэй програ... зохёогдожо байһантай холб... мүн Байгал шадарай үйлэ... риин хүсэнүүдые хүгжөөх... неральна хараа түсэбтэй... руулжа, «Газарай үрэжэл... жэ тусхай программа зох... бэелүүлхэ болонобди.

Тэрээнтэй дашарамдуу... газар эдлэдэг бүхы ажа... болон предприятинуудай... дэһээ абаһан продукци... сэнгэй 1 процентын хэм... нэй мүнгэ зөөрие жэл б... газар хамгаалгын фондо... һалжа үгэдэг болоо һаань... хисотой гэжэ һанагдана. Т... фондын мүнгэн газарай ү... жэл дээшэлүүлхэ, хүрьһэ ха... гаалха эрдэм ухаанай үнд... баримтада онол арганууд... хэрэглэхэ, элһэндэ дарагдаһ... хужармаг болошоһон газар... һайжаруулха, бэлшээриину... һэргээхэ гэхэ мэтэ хэрэгтэ... гагдаха бшуу.

Д. ХИНГЕЕВ,
Буряадай ССР-эй Байгаа... хамгаалгын гүрэнэй комит... дэй инспектор, хүдөө... ажахын эрдэмэй кандид...

НОЁХОНОЙХИД АМЖАЛТАТАЙ

Хайшаашье хара, шарлан нэмжыһэн тарялангай үргэн ехэ поли дээрэ ажаллажа ябаһан таряашад, автомашинануудай жолоошод тэрэ холуур ара нюргаяа тэбхылгэн харагдагша Дэлгэр-Хаан хадын орой тээшэ эжэлүүдгүй шэртэхэ юм. Ушарынь хадаа бүри һаяхан энэ үндэрэй оройгоор түрүүшын саһан орожо, мүнөө мүнгэтэн сайража харагдадаг болонхой.

Ноёхон нютагай үбгэд, хүгшэдэй мэдүүлһэнэй ёһоор, Дэлгэр-Хаанда саһан оробол, удахагүй үбэлэй шэнжэ үзэгдэхэ гэһэн удхатай юм. Тиимэһээ ургаса хуряагшад үглөө бүхэндэ поли дээрээ ерэхэдээ, байгаалиин сагай уларилай түрүүшын дохёое заабол анхаржа, улам яаралтайгаар ажалладаг болоо гээшэл даа.

Эдэ үдэрнүүдтэ газаа сэлмэшоод байхадань, таряашад ажалаа улам түргэдхэжэ захалба. Тиихэдэ үбһэ тэжээл бэлэдхэгшэдшье бүтээсэтэйгээр ажаллажа захалаа. Тусхайлбал, һүүлэй үедэ ургаса хуряалгада гол анхарал хандуулагдажа, бүхы хүсэн элсүүлэгдэнэ. Даб дээрэ Ноёхоной тарялангай поли дээрэ 35 механизаторнууд ажаллажа, ороохо тарянай 20 комбайн, ашаанай 6 автомашина һаадгүй хүдэлгэгдэнэ. Бүхыдөө ургаса хуряалгада болон тоог дээрэхи ажалда 50 гаран хүн хабаадуулагданхай.

Эндэ ургаса хуряалгань баһал бэрхэтэйхэн байдалда үнгэржэ байна. Тарянай ургаса урдынхиһаа бирагүйшье һаа, 3 мянган гектарһаа 25 мянган центнерһээ бага бэшэ таряа сохижо суглуулхаар хараална. Хабартаа зунай эхеэр ган гасуур байхадань, эндэ мянгаад гектарай тарилга хэрэглэмжэһээ гаргагдаһан байха.

Ойн захадахи 260 гектарай полидо хүрэжэ ерэхэдэмнай, хэдэн комбайнаар хатаһан баалнуудые суглуулжа, сохижо байба. Энэ жэлдэ хуряалгын хүдэлмэри адагынь 25 үдэрөөр хойшолуулагдаа гээшэ ааб даа. Тиимэһээ сагые ахижа ажаллахын тула агрегат бүхэн бүтээсэтэйгээр, эршэмтэйгээр ажаллаа юм.

Гүбээтэнги энэ поли дээрэ хэдэн «Енисей», «Сибиряк» комбайнууд һубаринхай ябанад. Уданшьегүй бункер дээрэхи шарахан галнуудынь ялалзажа, ашаанай автомашинануудта суглуулһан ороохоёо буулгахаар дохёо үгэжэ захалбад. Добо дээрэ хүлеэнхэй зогсожо байһан автомашинын жолоошод Станислав Дондопов, Александр Митапов гэгшэд яаралтайгаар агрегадуудта дүтэлэн ошонод.

Эндэхи тарялангай поли ондоохон даа. Ойн захада оршодог байһандаа юм гү, зарим участогуудынь һужаргтан ой модон соо орошонхой. Юрэдөө комбайн жолоодоһон механизаторта бэлэн бэшэ хэбэртэй. Иимэ «участогуудайнгаа ургамалай ургасые гээлтэ хоролтогүй хуряажа абахын тула онсо шадабари хэрэгтэй ха юм. Харин үргэлжэ ехэ полиин ургаса хуряахада зохид ааб даа. Тарьяашад абаһаар ой руу шаантаглан ороһон участогуудайнгаа ургаса хуряажа дүүргээд, ехэ полиёо сабшажа захалха хаш.

Агрегадуудай һубарин ябахань гоё даа. Абаһаар шара үнгэтэй «Нива» комбайн гүбээ дээрэ харагдаба. Энэмнай Анатолий Балдановай экипаж гээшэ. Тэрэнэй удаа шара улаан шэрэтэй Валерий Юговэй, Баир Балдановай, Григорий Погодиной жолоодоһон комбайнууд һубарин ябахань харагдана.

— Звенодомнай дүрбэн комбайн хүдэлгэгдэнэ. Бидэ сентябриин 10-һаа тарягаа хуряажа захалгаа һэмди. Урдынхиһаал сройтоол гээшэбди. Тарянмай эдеэшээгүй байгаа юм. Мүнөө бидэ ургасаяа амяарлан хуряанабди. Сэхэ хадахада ороохониинь нойтон байнал даа,— гэжэ комбайнер Анатолий Балданов хөөрэнэ.

Комбайнернууд эршэмтэйгээр ажаллана. Бүхы тарянайнгаа хахадынь арбаад үдэртэ хуряажа абаһан байха. Эдэ үдэрнүүдтэ улам шударгыгаар ажаллажа, ургаса хуряалгаяа урагшатайгаар түгэсхэхэ хүсэлэнтэй байна.

Анатолий Балданов комбайнернууд соогоо эгээл аха захань юм. Тэрэ гушан жэлдэ комбайн жолоодоно. Колхоздоошье магтаалтай. Тэрэнэй даажа абаһан техникэ хэзээдэшье зогсолтогүй хүдэлгэгдэдэг байха юм.

Валерий Югов, Баир Балданов, Григорий Погодин гэгшэд Анатолий Балдановһаа наһаараашье дүү юм. Зүгөөр залуушуулынь мүнөө дүршэлтэй боложо ябанхай. Комбайнда 5-һаа 15 жэл хүрэтэр ажаллажа байна гээшэл даа.

Аха нүхэдэйнгөө заабаряар хүдэлмэрилжэ байһан эдэнэрэй комбайнууд эбдэржэ һаатангүй бүтээсэтэйгээр хэрэглэгдэнэ.

Сагай уларилай энэ гасаландэ комбайнернууд арга шадабаряа элсүүлһэнэй ашаар бэрхэшээлнүүдые дабана. Мүнөө ургаса хуряагшад үглөөнэй юһэн часһаа һүниин 11 час болотор һэтэ ажалладаг байха юм. Иигэжэ оролдоогүйдэнь аргагүй байха юм. Дэлгэр-Хаанай сайраһан оройнууд эдэнэрые яаруулна ха юм.

Мүнөө колхоздо гансашье таряа хуряалга шухала ажал бэшэ ааб даа. Эндэ үбһэ тэжээл бэлэдхэхэ хүдэлмэри түгэсхэгдэжэ байна. Мүн малай үбэлжэлгэ эхилээ. Дурсагдагша ажахын гэшүүд түрүүлэн үбһэ, тарягаа хуряажа дүүргээд лэ дүнгүүдээ согсолжо, саашанхи зорилгонуудаа элир хэйлхэ хүсэлэнтэй.

Р. БАЛДАНОВ,
хүдөө бэшэгшэ.

Хурамхаанай районой Улан-хаан нютагта арендна гуримаар хүдэлдэг зон олошорно. Тэдэнэй нэгэн — Цыден Цыдыпович Степанов һамаахай гэжэ газарта залуу бодо мал харууһалдаг юм. Энэ нүхэр Мира басагантаяа хүдэлдэг. Залуу басаган энэ хабар дунда һургуули дүүргээ юм. Эсэгэ басаган хоёрой харууһалдаг 132 толгой мал тобир тарганаар түлжүүлэгдэнэ. Хоногой туршада толгой бүхэнэй шэгнүүр 700-гаад граммаар дээшэлжэ байдаг. Энэ һарын хуушаар бүхы малаа шэгнээд, эгээл һайнуудыень тушааха юм.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Ц. Степанов.

В. ГАРМАЕВАЙ фото.

ҮБЭЛЖЭЛГЭДӨӨ БЭЛДЭНХЭЙ

Мүнөө малшадаймнай урда үбэлжэлгын эгээл харюусалгатай хаһа хүрэжэ ерэнхэй. Харюусалга ехэтэй, холын хараатайгаар ажалладаг малшад үбэлжэлгэдэ эртээнһээ бэлдэдэг юм. «Үбэлдөө тэргэеэ, зундаа шаргаяа бэлдэ» гэжэ дэмы хэлсээгүй байхал даа. Иигэжэл ажалладаг хүн жэлэй ямаршье сагта һайн үрэ дүнгүүдые түйладаг байха.

Тээмэндэ «Улаан-Аха» колхозой партийна бюрогой секретарь Жамбал Дамбаевич Самбяловтай уулзахадаа, колхозой гэшүүдэй ажал хүдэлмэри тухай хөөрэлдөөд, малай үбэлжэлгэдэ хэр бэлдэжэ байһыень һонирхон асуухадамни:

—Даб дээрэ тэжээл бэлэдхэлгээ түгэсхэжэ ядажа «зуурашоод» байналди. Бүхэли зундаа сагай уларилай гасаланда «баригдабабди». Газар дайдамнай мүнөө хуу уһан, шабар шабха. . . Иимэ хэсүү, хүндэ сагта зарим бэрхэшүүлнай үбһөө саг соогоо хуряажа абаад, үбэлжэлгэдэ түгэс бэлдээд байха юм,— гэжэ Жамбал Дамбаевич энеэбхилэн хэлээ һэн.

— Тиимэ бэрхэшүүл олон гү?

— Олон. Тэдэнэй нэгэн залуу малшан Содном Кимович Самбялов болоно. Энэ нүхэрнай урагшаа һанаатай, бэрхэ малшан. Энэ нүхэрнай үбэлжэлгэдөө һайнаар бэлдээ. Ямаршье сагта тэрэ малаа һайнаар ондо оруулдаг. Алаг-Шулуунайнгаа малай байра соохоо тогтоһон уһыень гаргажа хатаагаа, тиихэдэ хото, хорёогоо заһажа, һэльбээ даа.

— Эдэ бүхы ажалаа гансаараа хэбэ гү?

— Аха дүүнэрынь олон даа. Тэдэнь хамһалсаа. Жэшээлхэдэ, дүүнэрынь болохо Ешэ, Николай һэтэ ажаллаа. Мүн тиихэдэ Орлигһоо ерэжэ һайн дураараа хамһалсаһан аха, дүүнэрынь болохо В. Н. Самбялов, В. Л. Мандалуевые нэрлэмээр.

ВЛ. ГАЛСАНОВ.

Ахын район.

Совет орон дотор

МОСКВА. Мүнөөнэй түүхэ тушаа ондо ондоо һанамжануудай хэлэгдэдэг байгаашье һаань, Совет гүрэнэй үндэһэ һуурие табигша В. И. Ленинэй образ хүнүүдэй анхаралые татаһан зандаа. Музейнүүдэй директорнүүдэй бүхэсоюзна зүблөөн эндэ үнгэргэгдөө. Владимир Ильичэй ажабайдал ба ажал ябуулга тухай харуулдаг музейнүүдэй үүргэ тухай хөөрэлдөөн болоо һэн.

Ульяновск болон Ташкент, Уфа ба Шушенскэ, Алма-Ата болон Подольск, бусад хото городуудһаа В. И. Ленинэй Түбэй музейн 18 филиалнуудай түлөөлэгшэд ниислэл хотодо суглараа һэн. Тэдэнэр орон соохи политическэ байдалые зүбшэн хэлсэһэн, филиалнуудта мүнгэн зөөри һомолхо шэнэ гуримуудта ехэ анхаралаа хандуулһан байгаа.

— Зарим хото городуудта Ленинэй музейнүүдые хааха тухай зарим политическэ бүлэгүүдэй эрилтэнүүд зэдэлдэг,— гэжэ В. И. Ленинэй Түбэй музейн ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Т. Колоскова хэлэнэ.—Гэбэшье хүнүүдэй диилэнхи олонхинь үнэтэ шухаг зүйлнүүдые сэгнэдэг гээшэ. Жэшээнь, Прибалтикадахи үйлэ хэрэгүүдэй һүүлээр Ригын В. И. Ленинэй музейе арад зон бүри ехээр дэмжэдэг болоо.

АРХАНГЕЛЬСК. Энэ хотопортые ядерна хэрэгсэлнүүдгүй зоно гэжэ соносхохо тухай шиидхэбэри горсоведэй сесси абаа һэн. Энээнһээ хойшо арадай депутадуудай Архангельска Соведэй зүбшөөлгүйгөөр бүхы предприятинууд, эмхи зургаанууд болон эрхэтэд радиоактивна зүйлнүүдтэй материалнуудые бэлдэхэ, ондоо тээһээ асарха, зөөхэ ябадал хоригдоно.

МОСКВА. Перовско райсоведэй президиумэй шиидхэбэрээр хүн зониие байгаалиин талаар хамгаалха физико-химическэ бээ дааһан лаборатори байгуулагдаһан юм. Оршон тойронхи дайдые бузарлалгын хойноһоо лаборатори хиналта бэелүүлнэ. Районой предприятинууд ба эмхи зургаанууд лабораторидо финансын талаар туһаламжа үзүүлнэ.

ЙОШКАР-ОЛА. Волга ба Вятка мүрэнүүдэй хоорондо оршодог Мариин Совет Социалис Республика энээнһээ хойшо Марий эл республика гэжэ нэрлэгдэдэг болобо. Ээлжээтэ бэшэ сесси дээрэ Марий эл республикын гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай деклараци автономито республикын Верховно Совет баталан абаа һэн. Энэнь «Мариин хизаар» гэжэ оршуулагдана.

Тус документын ёһоор, РСФСР-эй бүридэлдэ республика өөрынгөө дайда дээрэхи газарые, тэрэнэй баялигуудые, гол мүрэнүүдые гансал арад зоной зөөри гэжэ соносхобо. Энэ документ хүсэндөө ороо юм. Мари ба ород хэлэнүүд гүрэнэй хэлэнүүд болгогдон, адли тэгшэ эрхэтэйгээр хэрэглэгдэхэ гэжэ соносхогдобо. Бусад үндэһэ яһатанай хэлэнүүд сахин хүгжөөгдэхэ юм.

КАГАН (Бухарска область). Партиин Каганска райкомой хүтэлбэрилэгшэд һая заһабарилагдаһан гурбан дабхар байшангые хүүгэдэй хүгжэмэй һургуулида дамжуулаа. Хотын захада оршодог хуушан гэртэ һургуули олон жэлдэ байрлаһан юм. Мүнөө хотын түбтэ, уужам һаруул таһалганууд соо фортепианын, скрипкын, аккордеоной, гитарын, арадай инструментнүүдэй классууд түбхинэбэ.

ТАРУСА (Калужска область). «Россин арадай уран һайханай үйлэдбэри» гэһэн нэгэдэлэй түрүүшын конференци һаяхан үнгэргэгдөө һэн. Хоёр үдэрэй туршада мэргэжэлтэд олон асуудалнуудые хаража үзэбэ. Уран һайханай үйлэдбэри һэргээлгэ гол асуудалынь байба. Республикын арадай уран һайханай үйлэдбэриин гол предприятинууд тус нэгэдэлые эмхидхээ юм.

СЫКТЫВКАР. Коми АССР-эй хото городуудай болон Кировэй телестудинууд кабельна ба агаарай долгёор дамжуулагдаха телевидениин региональна холбоо байгууланхай. Хүн зониие телевизорээр хангалгые хүгжөөлгэдэ туһалха гээшэ тэрэнэй гол зорилго болоно. Ороной баруун-хойто нютагуудай бусадшье телестудинууд энэ эмхидэ орохо аргатай.

АЛУШТА (Крымскэ область). Крымэй урда эрье дээрэхи энэ курорт-хотодо эхэнэрнүүдэй уласхоорондын семинар боложо дүүрэбэ. Ниитын ажабайдалда, дайн дажар буруушаалгын ба байгаали хамгаалгын ажабайдалда эхэнэрнүүдэй хабаадаха асуудалда тэрэ зорюулагдаһан байгаа.

ТБИЛИСИ. Японой мэдээжэ эрдэмтэн Отани Фукаси үнэтэй сэнтэй бэлэг Грузида хээ юм. Шота Руставелиин «Эрээн гүрөөһэнэй арһа хэдэрһэн баатар» гэһэн номые япон хэлэндэ оршуулжа, Токиодо толилуулһан байна. Нара хотын Тэнри университедэй профессор наһанайнгаа зургаан жэлые энэ хүдэлмэридэ зорюулаа һэн.

ТАШКЕНТ. Хлопок ургуулагшадай салингые нэмээһэнэйнь ашаар Узбекистанда хлопоксырец бэлэдхэхэ гүрэнэй захил урдынхиһаа һураггүй эртэ дүүргэгдээ. Эрхим сортоор сэгнэгдэжэ, тэрэнэй ехэхэн хубинь тушаагдаа юм. Хлопок хуряалгын машинануудые үргэнөөр хэрэглэһэнэйнь ашаар энэ намар хотын хүн зоной туһаламжаһаа арсаһан юм.

БЕЛГОРОД. Областиин тарьяашад саахарай свекло гүрэндэ худалдаха захилые дүүргээ. 3 миллион 200 мянга гаран тонно свекло тушаан абалгын пунктнуудта эльгээгдээ һэн. Гектарһаа 300 гаран центнер свекло суглуулһан Белгородско, Шебекинскэ, Ракитянска районуудай ажахынууд эгээл ехэ хубитаяа оруулаа.

ДУШАНБЕ. «Дунда Ази ба Казахстан бухэроссин дэлгүүрэй системэдэ (1861—1917 онууд)» гэһэн асуудалаар бүхэсоюзна научна конференци Таджикистанай ниислэл хотодо нээгдээ. Дэлгүүртэ шэнжэлгын шухала байһые тодо харуулха зорилготой.

БАРНАУЛ. Василий Шукшинай зохёолнуудые шэнжэлгын талаар научно-практическа семинар Алтайн гүрэнэй университедэй хэлэ бэшэгэй факультедтэ үнгэргэгдөө. СССР-эй АН-ай А. М. Горькиин нэрэмжэтэ дэлхэйн литературын институдай эрдэмтэд тэрэниие эмхидхээ һэн. Алтайн дээдэ һургуулинуудай багшанар ба студентнэр, Сросткидахи В. Шукшинай гэр-музейн, мүн Алтайн литературын, искусство ба соёлой түүхын музейн эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэд тэрээндэ хабаадаһан байгаа.

ТАЛЛИНН. Венгридэхи 1956 оной гашуудалта үйлэ хэрэгүүдэй дурасхаалай үдэшөөр Эстониин ниислэлдэ финн-угор арадуудай үдэрнүүд түгэсэбэ. Тэндэ финн-угор арадуудай соёлой хүгжэлтын жаса байгуулагдаһан, студентнэрэй этнографическа экспедицинууд андалдан абаха, финн-угор арадуудай хэлэнүүд дээрэ номуудые хэблэхэ программа түрүүшынхеэ хараалагдаһан байгаа

(ТАСС).

БУРЯАДАЙ ССР-эй МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДТЭ

…ССР-эй Министр- …эдэй ээлжээтэ за- …эхо үнгэрбэ. Зэсе- … республикын …нүүд болон албан … эдэ хэдэн ту- …гдаба. Түс асуу- …ликын Министр- …эдэй Хэрэгүүдые …орлогшо С. Г. Сан- … хэлэн байна.

… ССР-эй Госпланай … Л. П. Табалаев «Бу- …эй социально-эко- … хүгжэлтын 1990 … hарын дүнгүүд ту- … хэбэ.

… промышленна …нүүд продукци эль- … байгша оной 9 …ые 98,5 процент … предприяти гэхэ … предприятинуу- …центнь хэлсээнэй …кци эльгээхэ түсэ- …гүй. Тиигэжэ аяар … түхэригэй про- … эльгээгдэhэн бай- …ын промышлен- …тинуудай 58 про- …дукци үйлэдбэрил- … доошолуулаа.

… хүдэлмэрилэг- … урагшатай гэхын …гша оной октяб- … байдалаар 1990 …нхитэй сасуулбал, … ургамалай ха- …дахан байгаа. Сэ- …, Хэжэнгын, За- … бусэд хэдэ хэ- … убhэн ногоо- … хахадынь хуряаг- …

…дбэрилгэ респуб- … процентээр, ноohо … 5 процентээр …

…промсоюзай пред- … продукци үйлэд- … үнгэрэгшэ жэлэй …эй сасуулбал, 8,5 … доошолуулhан бай- … колбасагай зүйл- … здеэн, мяханай … кондитерскэ … минеральна уhан ху- … багаар гаргагдаа. … 9 hарын туршада … барилгада hомо- … мүнгэн 16 процент

багаар ашаглагдаба. Байрын гэрнүүдые бариха талаар жэлэй түсэб 44 процент, юрэнхы эрдэмэй hургуулинуудые бариха түсэб 38 процент, hургуулиин наhа гүйсээгүйшүүлэй эмхи зургаануудые барилга 2 процент, больницануудые барилгын түсэб 20 процент дүүргэгдэб.

Нютагай Соведүүдэй мэдэлэй объектнүүдые барилгада hомологдоhон мүнгэнэй 42 процент ашаглагдаа. Гол фонднуудые ашаглаха түсэб 20 процентээр дүүргэгдэбэ. Үнгэрэгшэ жэлэй энэ үеынхитэй сасуулбал, капитальна барилгада hомологдоhон мүнгэ ашаглалга 22 процентээр, гол фонднуудые ашаглалга 35 процентээр доошолоо.

Байрын гэрнүүд ба социально-соёлой объектнүүдые барилга ехээр унжагайрна. 9 hарын туршада 18,3 мянган дүрбэлжэн метр байрын гэрнүүд ашаглалгада оруулагдаhан байна. Яруунын; Кабанскын, Мухар-Шэбэрэй, Прибайкалиин районуудай нютагай Соведүүд байрын гэрнүүдые бодхоохо түсэбөө дүүргэнэ.

Северобайкальск, Улаан-Үдэ хотонуудта барилга муугаар мүн ябуулагдана.

«Бурятскагропромстрой», «Бурятстрой», «Бурятгражданстрой» нэгэдэлнүүдэй мэдэлэй барилгын эмхинүүд нютагай Соведүүдэй подрядна хүдэлмэриин түсэбүүдые дүүргээгүй.

Эд бараа худалдаалгын түсэб архи худалдаhанай ашаар дүүргэгдэнэ. Магазинуудта худалдагдадаг эд бараан үдэр бүри хоморжоно.

Худалдаанда гаргагдадаг ба худалдаа наймаанай эмхинүүдэй складууд соохи эд бараан бага боложол байнхай. Байгша оной октябриин 1-нэй байдалаар эд баранай нөөсэ 242,4 миллион түхэригтэ байба. Убэлэй сагай хүдэлмэридэ бэлэдхэл муугаар ябуулагдана.

Байгша оной октябриин 1-нэй байдалаар котельнэнүүдэй 75 процент, дулаанай түхеэрэлгэнүүдэй 83 процент заhабарилагдаад байгаа.

Эдэ болон бусад дутагдалнуудай түлөө министерствэнүүд болон албан зургаануудай, совет ба ажахын зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд гэмэтэй гэжэ элидхэлшэ онсолбо.

Республикын финансын министр М. Г. Намсараев Буряадай ССР-эй 1990 оной 9 hарын гүрэнэй бюджедэй гүйсэдхэл тушаа заседани дээрэ мэдээсэбэ.

Олзо доход оруулха талаар 9 hарын түсэб 106,6 процент, гаргашын талаар түсэб 98,2 процент дүүргэгдэhэн байна.

1990 оной 9 hарын бюджедэй олзо доходой талаар түсэб бүхы районууд ба республиканска мэдэлэй городууд дүүргээ. Зарим районууд ой модоной талаар олзо доход оруулха түсэбөө дүүргэбэгүй. Жэшээлхэдэ, Яруунын район 170 мянган түхэриг, Хориин— 120 мянган, Хяагтын—47 мянган түхэриг түсэбhөө багаар модо худалдаа. Тэрэшэлэн Зэдын, Ивалгын, Кабанскын, Прибайкалиин, Түнхэнэй, Тарбагатайн районно Соведүүдэй гүйсэдкомууд олзо доходhоо налог абаха түсэбөө дүүргэбэгүй.

«Бурятскагропромстрой» нэгэдэлэй Яруунын, Түнхэнэй, Гусиноозерскын МПМК-нууд олзоhоо оруулдаг түлбэриеэ багаар түлэжэ, аяар 15,8 мянган түхэриг ээлитэй болоhон байна.

«Бурятжилкомхоз», «Бурятстройматериалы», «Бурятлестоппром» нэгэдэлнүүд финансын талаар түсэбүүдээ дүүргээгүй. Тиихэдэ «Бурятхлебпром» нэгэдэлэй 14 предприятинуудай 5-ниинь, хүн зоной ажабайдалай хэрэглэмжэ хангалгын 34 предприятинуудай 7-ниинь олзо оруулха түсэбөө дүүргэбэгүй. Еловско леспромхоз түсэбэй ёhоор 62 мянган түхэриг олзо оруулха ёhотой аад, 149 мянган түхэриг гарзада ороо. «Бурятстройматериал» нэгэдэл 1990 оной түрүүшын хахад жэлдэ 208 мянган олзо оруулбашье, гурбадахи кварталда олзогүй байгаа. Гэхэтэй хамта республикын Нютагай промышленностиин министерство финансын талаар бүхы түсэбүүдээ дүүргэнхэй.

Республикын зарим министерствэнүүд болон албан зургаанууд 1990 оной 9 hарын үйлэдбэриин программа дүүргэбэгүй. Жэшээлхэдэ, «Бурятстройматериалы» нэгэдэл түсэбөө 74 процент, «Бурятжилкомхоз» 99,9 процент дүүргэhэн юм. Тэрэшэлэн «Бурятлестоппром» нэгэдэл 716 мянган түхэригэй продукци дутуу үйлэдбэрилөө. Түс нэгэдэл үнгэрэгшэ жэлэй энэ үеынхитэй сасуулбал, продукци үйлэдбэрилхэ түсэбөө 10,6 процентээр, модо зөөхэ түсэбөө 10,9 процентээр, ажалай бүтээсэ дээшэлүүлхэ түсэбөө 13 процентээр доошолуулаа. Тиигэжэ 1,6 миллион түхэригэй продукци түсэбhөө багаар абтаа.

Байгша оной июлиин 27-до Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Совет «Буряадай АССР-эй түрүүшын хахад жэлэй Гүрэнэй бюджедэй гүйсэдхэлгэ тухай, 1990 оной бюджедые дүүргэхэ талаар зорилгонууд тухай» тогтоол баталан абажа, гарза гаршатай предприятинуудые үгы хэхэ шэглэлтэйгээр бүхы финансова ажал ябуулгаяа эрхилхые дурадхаhан байгаа. «Бурятскагропромсоюзай» нэгэдэлэй предприятинууд түс тогтоолые дүүргээгүй гэхэдэ болохо.

«Буряадай ССР-эй 1990 оной дүрбэдэхи кварталай кассова түсэб тухай» асуудалаар РСФСР-эй гүрэнэй банкын Буряадай ССР-тэхи главна управлениин начальник А. А. Вязинский мэдээсэл хэбэ.

Гүрэнэй банкын кассын нөөсэнүүдые дээшэлүүлхэ талаар зарим тэды хүдэлмэри хэгдэhэн байбашье, республикын кассада мүнгэ оруулха түсэб дүүргэгдээгүй гэжэ элидхэлшэ хэлээ. Бэшүүрэй, Хяагтын, Кабанскын, Түнхэнэй, Хориин, Железнодорожно, Октябрьска районууд кассова түсэб дүүргэхэ талаар илангаяа ехэ гээгдэлдэ ороhон байна. Гэхэ зуура кассова түсэб дүүргэхын тула юу хэхэ ёhотойб гэжэ хэлэгдээ.

Эдэ шухала асуудалнуудые зүбшэн хэлсэлгэдэ министерствэнүүдэй, албан зургаануудай, үйлэдбэриин нэгэдэлнүүдэй барилгын эмхинүүдэй хүтэлбэрилэгшэд хабаадалсаhан байна.

Республикын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо В. К. Агалов заседаниие хүтэлбэрилөө.

ЭДЭБХИТЭД

…уhан буряад хэлэн …эрлдэдэг хүн зон… манай республи… олсон ааб даа. За… …йоной Асагад нютаг …оролсодог байна. … дунда hургуулиин … коллектив хүн зо… ойлгууламжын хү… үргэнөөр ябуулжа, …үнэн» газетээ захиха …ала оролдолго гар…

… дунда hургуулиин директор Геннадий Борисович Будуев иигэжэ хөөрөө hэн:

— Манай дунда hургуулиин олохон багшанар «Буряад үнэн» захиба. Буряад хэлэ ба литературын багшанарhаа гадна ажалай багша Тарба Доржиевич Доржиев буряад хэлэеэ, түрэл арадайнгаа түүхэ шудалха, соёл болбосорол хүгжөөхын түлөө ехэ оролдолго гаргадаг. Тэрэ буряад арадайнгаа урданайнь түүхэдэ, соёлдо хабаатай материалнуудтай кабинет шэмэглэн гоёогоо. Байгша ондо манай hургуулида республикын хуушан монгол бэшэг заадаг багшанарай семинар үнгэргэгдэхөөр хараалагдана. Тиигэжэ hургуулидамнай республикын удха шанартай семинар үнгэргэхэеэ байhандань баяртай байна гээшэбди.

«Буряад үнэн» газетээ захидаг, уншадаг эдэбхитэйшүүл түс hургуулида улам олошорог лэ гэжэ үрөөхөөр байна.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: (зүүн гарhаа) hургуулиин директор Г. Б. Будуев, багшанар Д. Д. Дагбаева, Р-Х. Ш. Жалсава.

С. ОЧИРОВ,
В. ГАРМАЕВ.

ТАСС · АПН
...ИЛЫН СААНАhАА

… Зайн галай ба ду… …шэ хүсэнэй үнэ сэн… болгохо тухай ду… …НРБ-гэй элшэ хүсэ… …гаар комитет оронуудай Соведэй ко… оруулаа hэн. Нэгэ … электрын элшэ … түлөө түлбэриие 9 … хүрэтэр нэмээхэ ту… …дэнэ. Энэнь мүнөө… 1,7 дахин ехэ. Ду… элшэ хүсэнэй түлөө … гурба дахин ехэ … хараалагдана.

… хүсэнэй талаар ко… … түрүүлэгшын орлог… Халачевай мэдүүлhэ… …оор, дэлгүүрэй эконо… …лжэн оролгын эр… …алда гаргашануудые … бари бүтүүлхын тула … нэмэжэ үгтэдэг … байха аргагүй юм. … ба үбэлэй hара… … зониие электрын … …сөөр, дулаагаар хан… …гаар бэрхэшээлнүүд … болохо.

…ССЕЛЬ. СССР-тэ ерэ… СССР-hээ гараха тухай … баталан абтахаяа … дашарамдуулан, …нсульско албануудай …тдаhан зорилгонууд …бургда hая үнгэргэгдэhэн зүблөөн дээрэ зүбшэн хэлсэгдээ hэн. Баруун Европын табан оронуудта — Бельгидэ, Люксембургда, Нидерландада, Францида ба ФРГ-дэ оршодог СССР-эй консульствонуудай хүтэлбэрилэгшэд болон хүдэлмэрилэгшэд тэрээндэ хабаадаа hэн.

Хилын саана гараха шэнэ, уласхоорондын нормодо таараха гурим нэбтэрүүлхэдэ, совет эрхэтэд бусад оронуудта бүри олоороо ошохо байха гэжэ энэ уулзалгада байлсаhан СССР-эй МИД-эй консульско управлениин начальник Г. М. Зеленов ТАСС-ай корреспонденттэй хөөрэлдэхэдөө хэлээ hэн.

Мүнөө үедэ 200 шахуу консульство тоологдодог юм. Харин гүрэнүүдтэ ошоhон хүнүүдэй эрхэнүүд болон аша туhые хамгаалгатай холбоотой шэнэ асуудалнуудые шиидхэхээр тэдэнэр бэлэн байха ёhотой бшуу. 1989 ондо 8 миллион совет хүнүүд харин гүрэн ошоhон байгаа. Энэнь 1988 оной hоо 2 дахин ехэ.

МАДРИД. СССР-эй Президент М. С. Горбачевой албанай хэрэгээр Испанида ерэхээ байhаниинь Испаниин олониитын, политическэ партинуудай, ажал хэрэг эрхилдэг бүлэгөөрхидэн, соёлой ба эрдэм ухаанай ажал ябуулагшадай hонирхол ехээр татана. Түүхэдэ түрүүшынхиеэ совет хүтэлбэрилэгшын Пиренейн хахад аралда ерэхээ байhыень тэдэнэр hайшаана.

Испаниин арад Советскэ Союзай хүтэлбэрилэгшые уриин дулаанаар, хүндэмүүшээр угтаха байха,— гэжэ ТАСС-ай корреспонденттэй хөөрэлдэхэдөө, Мадридай правительствын түрүүлэгшэ Хоакин Легина мэдүүлээ hэн. Нэгэ нэгэеэ бүри hайнаар мэдэжэ абаха, бүхы hалбаринуудаар харилсаа холбооной айхабтар ехэ арга боломжонуудые хэрэглэхэ арга энэ айлшалалгань олгохо бээзэ.

«Үнэхөөрөө түүхэтэ удха шанартай үйлэ хэрэг» гээд олониитэдэ мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүд бэшэнэ. «Михаил Горбачев Испанида» гэhэн гаршагтайгаар Испаниин түрүү «Паис» газетэ СССР-эй Президентдэ зориулhан тусхай хуудаhа толилоо hэн. Болохоёо байгаа энэ үйлэ хэрэг тухай уншагшадтаа тодорхойгоор мэдээсэхэ зуураа, «совет хүтэлбэрилэгшын уласхоорондын айхабтар ехэ хүндэтэй» байhыень газетэ онсолон заана.

ОТТАВА. Элшэ хүсэ абаха эгээл сэбэр арга болодог тула атомна электростанцинуудаар бүхы дэлхэй дээрэ улам ехээр hонирходог болоо,— гэжэ Канадын правительствын уряалаар эндэ байхадаа Атомна элшэ хүсэнэй талаар уласхоорондын агентствын (МАГАТЭ) генеральна директор Ганс Бликс хэлээ hэн. Энэ байдалые хоёр гол шалтагаанаар тэрэ тайлбарилна. Нэгэдэхеэр, Кувейтдэ Ирагай добтолон ороходонь, дэлхэй дээрэхи нефтиин дэлгүүр бэлээр hандаржа болохо гэжэ бүхы гүрэнүүдтэ hануулаа. Хоёрдохёор, энэ арбан жэлнүүд хадаа түби дэлхэйн үлүүсэ ехээр халаха ябадалые зайсуулха арга замуудые бэдэрэлгын жэлнүүд болохо ёhотой.

Органическа түлишэ галдахада, айхабтар ехэ углекисло газ агаарай дайдада орожо, газарай нюруугай дэргэдэхи дулаае баридаг гэжэ мэдээжэ. Энэ талаар юу хэхэ тухай арсалдаанууд бүри шанга болохо байха гэжэ журналиснуудтай хөөрэлдэхэ зуураа, Г. Бликс тэмдэглээ. Ядерна элшэ хүсые тоонгүй байха гээшэ харюусалгагүй ябадал гэhэн тобшолол правительстванууд хэхэ бээзэ.

ТОКИО. Медицинын талаар бүлэг япон шэнжэлэгшэд хабдар үбшэ ашаг үрэтэйгөөр аргалха шэнэ арга зохёогоо юм. Тэрэнь юун бэ гэбэл, хүнэй бэеын хабдарта дайрагдаhан участогуудые «дулаагаар аргалдаг» байна.

Доржи БАНЗАРОВ

«МОНГОЛ» ГЭhЭН НЭРЫН БИИ БОЛОhОН ТУХАЙ[1]

Яфедэй гуша Илинджэ[2] гэгшэ Монгол ба Татаар гэжэ хоёр хүбүүтэй байhан юм гэжэ лал уласай түүхэшэд хөөрэнэ. Тэдэ хоёр хүбүүд монгол ба татаар (турок) гэжэ хоёр арадай эхи табигшад болоhон түүхэтэй. Тэдэ үндэhэтэн мяхан түрэл саданьшье hаа, хожомынь эбээ таhараад, хоорондоо шуhата ехэ дай хэжэ, татаарнуудынь монголшуудаа үндэhөөрнь үгы хээ hэн гэхэ.

Монгол арадhаа оройдоол Нэгүүс ба Каян (Хаян) гэжэ хоёр эрэ хүн, мүн хоёр эхэнэр үлэhэн байгаа. Тэдэ дүрбүүлээ тэрьедэжэ, Эргүнэ гэхэ гү, али Эргэнэ-хон[3] гэжэ нугадаа хоргодоhон байгаа. Тэндэ дүрбэн зуун жэлэй туршада монгол угсаатан үдэжэ, байhан тэрэ нугадаа багтахаяа болибо гэхэ. Тэрэ нугаhаа гараха гэхэдээ, элинсэг хулинсагайнгаа анха түрүүн нишэ ерэhэн зүргые үри hадаhаниинь мартажархинхай байба: имагтал нэгэ сэсэн хурса түмэршэ дарханай hүбэлгэн аргын ашаар монголшууд Эргэнэ-хон гэжэ нугаhаа гаража шадаhан юм гэхэ.

Энэ үедэ Бүртэ-Шоно монголшуудай хаан байгаа. Эндэ Монголой түүхэшэдэй hанамжа лал уласай түүхэшэдтэй нэгэн адли байна, юундэб гэхэдэ, тэдэнэр Монголыешье, Татаарыешье, тэдэнэй үри hадаhанай хоорондоо дайлалдаhыешье мэдэхэгүй байжа, өөрынгөө домогые Бүртэ-Шоноhоо сэхэ эхилбэ хэям.

Бүртэ-Шоные Түбэдэй нэгэ хаанай хүбүүн hэн гэжэ Монголой угай бэшэг соо хэлэгдэдэг. Тэрэ Түбэдhөө зугадажа гараад, Монгол ерэжэ, Бата (Бэтэ) гэhэн иргэниие олоо hэн ха. Иргэн зон тэрэниие өөрынгөө хаан болгобо гэхэ. Бүртэ-Шоно Гуаа Марал гэжэ хүүхэнээр hамга хэжэ, Батачи (Бэтэчи), Батас (Бэтэс) гэжэ хоёр хүбүүтэй болоо hэн. Тэдэнэй үри hадаhые хожомынь Чингис хаанай үедэ монгол гэжэ нэрлэhэн юм гэжэ Санаан-Сэцэн[4] батална.

Хитадай түүхэшэдэй хэлэhэнэй ёhоор, монгол хаашуулай эхи табигша Батачи хүхэ тэнгэриин үнгэтэй шоно сагаан зүhэтэй зэрлиг боди гүрөөhэн хоёрhоо түрэhэн байна гэхэ гү, али, ондоогоор хэлэхэдэ, түрэлхидынь Бүртэ-Шоно Гуаа-Марал гэжэ амитадай нэрэтэй хоёр болоно. Бүртэ-Шоно гэhэн монгол нэрэтэй, мүн лэ амитанай нэрэ зүүhэн басагаар hамга хэhэн Түбэдэй хаан хүбүүе түүхэтэ нюур гэжэ тоолохо болохо аабы даа.

Чингис хаан аба хайдагта гарахаяа түхеэржэ байхадаа, агнаха үедэмнай бүртэ-шоно гуаа-марал хоёр дайралдаха гэжэ уридшалан хэлээд, тэдэниие алахые хорибо гэжэ Санаан-Сэцэн өөрөө угайнгаа бэшэг соо бэшэнэ. Энэ домог хадаа Чингисэй уг гарбал эдэ амитадhаа эхитэй юм гэжэ халтантуулан хэлэhэн удхатай. Гэхэ зуура иимэрхүү удха Дунда Азиин[5] домогууд соо үсөөн бэшэ дайралдадаг.

Хаан ээдэйнгээ уг гарбалые Батачиhаа урагша мэдэхэгүй hэн хойноо монголшууд элдэб эсын юумэ hанадаг ниитэ заншалаар хаашуулайнгаа уг изагуурые үргэхын тулада юрэ бусын гарбалтай болгодог байна бшуу.

Буддын шажанда шүтэгшэдэй дунда Түбэдэй хаашуулhаа эхи абаhан уг изагуур бүришье хүндэтэй байгаа ха юм. Тиимэhээ Бүртэ-Шоные монголшууд түбэд хаан хүбүүн болгоhон байна[6]. Хэрбээ Бүртэ-Шонын үнэхөөрөө бии байhан юм hаань, лал уласай түүхэшэдэй бэшэhэнэй ёhоор, тэрэ курлас угсаатанhаа гараhан байгаа гэжэ багсаалжалмаар.

Тиимэ болохолоороо, Чингисэй бодото уг гарбал хадаа Батачи хаанhаа эхилээ гэжэ тоолоё. Батачи хаан үшөө ондоошье нэрэтэй байжа болохо, юуб гэхэдэ, Батачи хаан гээшэмнай мүн лэ «батын хаан, бата угсаатанай хаан» гэhэн удхатай. Батачи түс угсаатанайнгаа анха түрүүшын бэеэ даahан хаан тайжа болоожо, угсаатанайнгаа нэрэ абаhан байжа магад. Тиимэhээл монголшууд тэрэнэй уг гарбалые hананагүй ха юм.

Санаан-Сэцэнэй угай бэшэгэй хэблэгдэhэнэй hүүлээр Бата (Бэтэ) гэhэн нэрэ монгол угсаатанай эртэ урдын нэрэ болоно гэжэ зүүн зүг шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ мэдэгдэжэ, шууяа татаа бэлэй. Заримаиинь тиимэ нэрэ огтошье байгаагүй гэжэ буруушаагаа hэн. Ноён Шмидт[7] энэ нэрые баруун зүгэй ба Хитадай түүхэшэдэй зохёолнууд соо бэдэрhэн байгаа. Теэд тэрэнэй халман абаhан мэдээн Чингис хаанай урда тээ дандаа тоогоор үсөөхэн түс угсаатанда хэр хабаатай байгаа хаб даа?

Хэрбээ Монгол угсаатан үни урдань бата угайхид гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа гэжэ багсааха болоо hаамнай, ямар ушарhаа, хэзээ монгол гэжэ нэрэ бии болооб? Энэ нэрэ Бүртэ-Шонын Түбэдhөө Монгол ерэhэн бүри тэрэ үедэ бии болоо гэжэ «Алтан тобшо» хэмээхэ монголой түүхэ бэшэг соо заагдана. Энэ нэрэ монголшуудта Чингис хаан өөрөө үгэhэн юм. «Хэдэр», «хэрээгы» гэhэн удхатай «монг» гэhэн үгын үндэhэнhөө гараhан юм гэжэ ноён Шмидт Сагаан-Сэцэниие дууряан батална[8]. Харин лал уласай түүхэшэд «туйган», «уйтай» гэhэн удхатай «мунг» гэhэн үгын үеhөө гараhан юм гэжэ тэмдэглэнэ.

«Монг» гү, али «мунг» гэhэн үгэ ямаршье удхатай байг, зүгөөр монголшуудай хэлэнэй шэнжээр тэдэнэй нэрэ үгын энэ үндэhэнhөө гараха ёhогүй, ямаршье hэжэг түрэнгүй энэ үгые мон-гол гэжэ хоёр болгон хубаажа, «Мон гэжэ гол» гээд тайлбарилая. Энэ хоёр үгын удха хадаа монгол гэhэн нэрын хаанаhаа гараhые сэхэ хэлэжэ үгэнэ, ондоогоор хэлэхэдэ, түс арадай нэрэ эрьедэнь hууhан голой нэрэhээ бии болоно. Энэ мэтээшэлэн Сальжа гэжэ голhоо сальжууд, Олхо гэжэ мүрэнhөө олхонууд, Хуанхо гэгэ гү. али Шара голhоо шарайголууд болон бусад иргэн зон нэрээ абаhан байна бшуу.

Имагтал эдэ хоёр үгэhөө «монгол» гэжэ нэрын бии болоhон ушар хадаа юугээр гэршэлэгдэнэб гэхэдэ, түрүүшынь «мон» гэhэн үгэ монгол угсаатанай хаашуулай өөhэдынь нэрэ обогуудта дайралдана: Буданцар[9] Мон-хаан (Мон-уласай хаан), Мона-лун[10] (Махадоданай hамган[11] Мон уласай хатан) гэхэ мэтэ.

Одоо мүнөө тэрэ Мон гэдэг голтой танилсуулха ёhотой болонобди. Теэд географиин карта, газарай нюруу дээрэ тиимэ гол олдохогүй. Гансал хада ууланууудай хаан гэгдэдэг Мона-хаан уулые олохо байнабди. Тэрэ ууламнай урда Монголдо Ордосой можо тушаа Шара голой хойто эрьедэ мандайдаг. Европынхидhоо гансал шажан дэлгэрүүлэгшэ Жербильон[12] Хитадай император Дан-си[13] гэгшэтэй аяншалжа ябахадаа, тэрэ уулые хараа бэлэй.

Монгол гэжэ нэрлэгдэдэг байhан, магад мүнөөшье тиигэжэ нэрлэгдэдэг гол тэрэ уулын хажуугаар урдаха зэргэтэй, ядахын сагта тэрэ гол XV зуун жэлдэ тиигэжэ нэрлэгдэдэг hэн. Тэрэ юугээр гэршэлэгдэнэб гэхэдэ, Мона-хаан уула шадар нютагжаhан зургаан түмэнэй нэгэ түмэн болохо иргэн зон нүүжэ ябаhан газарайнгаа нэрээр монголчин гэhэн нэрэ абаhан байна бшуу. Энэ ушарhаа ухаа абажа, би монгол гэhэн мүнөөнэй ниитэ нэрын тайлбариие эндэ бэдэрхэ байна гэжэ шиидэбэб.

Энэ монголчин обогтониие Чингис хаанай элинсэг хулинсагууд болохо тэрэ эртэ урдын угсаатан байгаа гэжэ hанаха хэрэггүй. Урданай монгол угсаатан өөhэдөө олон тоото багахан отогууд боложо хубаараад, Чингис хаанай зонхилхо үедэ иргэн арадуудай бүхы дээрээ илгархадань, хуби болон бутарhан юм. Тиихэдэнь тэдэниие хамтадхаhан «монгол» гэhэн нэрэ бүхы монгол арадай нэрэ болоо hэн.

Шэнэ үеын иргэн зон гэхэ гү, али монголчиной холбоон хадаа эртэ урдын монгол угсаатанай тоодо ородоггүй, элдэб отогуудhаа бүридэдэг байгаа. Тиихэдэ тэрэмнай хаан улас бэшэ, харин олон отог иргэнүүдэй холбоон бэлэй. Тиимэhээ бэшэндээ нэрээ нэрлүүлхэ зонхилхы иргэн тэдэнэй дунда байгаагүй hэн. Ушар иимэhээ түс холбоон ойгуурнь нүүжэ ябаа хадаа, Мона уулынгаа нэрэ абажа, тэрэл газартань хэзээб даа урдань бии болоhон хамаг арад зоной зүүдэг «монгол» гэhэн юрэнхы нэрэhээ илгархын тулада «чин» хэмээхэ залгалта нэмээд, монголчин гэжэ нэршээ бшуу.

Монголшууд Мона уулада илангаяа ехээр hүгэдэдэг байгаа. Чингис хаан тангад иргэндэ ошохо замдаа Мона уулын хажуугаар гарахадаа: «Энэ хада хосоржо байhан арадые абарха, жаргалтайшуулай нютагжаха, үтэлжэ hархиихан бугануудай байрлаха, үбгэдэй hанаагаа амаруулха газар юм»,— гэжэ хэлээ гэhэн домог бии.

Санаан-Сэцэнэй хэлэhэнэй ёhоор, Тангад улас иргэнэй дайдада наhа бараhан Чингис хаанай бэеые тээгээд, нютагаа бусахадаа, Мона уулын хажуугаар гарахадань, тэргынь мөөрнүүд газарта шаагдажа, hууриhаа хүдэлхөө болишоо hэн гэдэг. Наhанhаа нүгшэhэн Монголой хаанай Мона уулада ехээр hүгэдэдэг байhан хаданьиимэ ушар болоо гэжэ «Алтан тобшо» түүхэ бэшэг соо тайлбарилагдана. Тэрээнhээ гадна Урда Монголой хада ууланууудhаа гансал Мона уула эртэ урдын монголшуудай тахидаг хада болоhон байна. Ямар бэ даа түүхэтэ дурасхаал монголшуудые энэ уулатай холбоно гэжэ эдэ баримтанууд харуулна.

Гэхэтэй хамта hанамжаяа баталхын тулада Хойто Монголоор сэг үргэлжэ нүүжэ ябаhан монгол угсаатан үни урда сагта Мона-хаан уулын хажууда ажаhууhан юм гэжэ хамаг бүхы түүхэ бэшэгүүд соо заагдаhан баримтануудые дурдаха байнаб. Чингис хаанай урда тээ монголшууд хүсэ ехэтэй татаар иргэнэй нэгэ хуби байhан юм гэжэ мэдээжэ. (О. Иакинф[14] энэ нэрые татаань гэжэ хубилгаад, татаань гээшэ хүсэ ехэтэй иргэниие нэрлэhэн удхатай юм, монгол болон татаар угсаатан тэрэ иргэнэй хуби болодог байгаа гэжэ дабтана. Тэдэнтэй татаань угсаатаниие худхаха хэрэггүй байгаа, тиихэдэ үшөө ноён Клапрот[15] Хитадай түүхэшэдэй тайлбарилhанай ёhоор, та-та болон та-тан гээшэ нэгэ удхатай, ондоогоор хэлэхэдэ, татаар гэжэ гэршэлнэ).

Шэнэ он тоололгоор IX зуун жэлэй эхиндэ татаарнууд (о. Иакинфын татааньнууд) Хойто Монголhоо Ордос тээшэ нүүн ошожо, тэндэ хүсэтэй болоод hөөргөө хойто зүгтөө бусажа Халхые[16] эзэлээ hэн. Харин монгол угсаатан тэдэ татаарнуудай нэгэ хуби байhан байна. Татаарнуудай урда зүг руу ошоhон тэрэ нүүдэл 824 оной hүүлхэнээр болоhон байгаа гэжэ Кларот мэдээсэнэ.

Мүнөөнэй Манжуурта оршоhон мохоо арадай[17] гүрэниие киданьнуудай[18] бута сохиходо, энэ арадай нэгэ хубинь урда зүг руу, Ин-шань гэжэ ууланууд тээшэ нүүhэн юм гэжэ Хитадай нэгэ түүхэ бэшэг соо хэлэгдэнэ. Тэдэ олон ууланууудай нэгэн манай Мона-хаан болоно. Тиишэ нүүжэ ошоhон бүлэг зон өөhэдыгөө та-та үндэhэтэн гээшэбди гэжэ нэрлэhэн байгаа. Ондоогоор хэлэхэдэ, түс арад тэндэ татаар гэhэн нэрэтэйгээр анха түрүүн хитадуудта мэдээжэ болоо hэн.

Татаарнуудай хуби байhан монголшууд тэдээнтээ хамта урда зүг руу, эгээл тэрэ Мона-хаан уула тээшэ нүүжэ ошоhониинь мэдээжэ ааб даа. Тиимэ болохолоороо монголшууд XIV зуун жэлдэ монголчин гэжэ нэрэ абаhандаал адли, бүри IX зуун жэлэй эхиндэ Мона-хаан уула шадар нүүжэ ябахадаа, монгол гэжэ нэрэ юундэ абахагүй юм?

IX зуун жэлэй урда тээ татаарнуудай нэгэ хуби байхадаа, бата гэжэ нэрэтэй байжа болоо. Тиигэжэ Санаан Сэцэнэй домогто хэлэгдэнэ хаям. Ямар нэгэн угсаатанай шэнэ нэрэ абаха гээшэнь тэрэ нүүдэл байдалтай арадай ехэ гү, али бага хэмжээнэй бэеэ даанхай байдалтай болоhон ушартай хододоо холбоотой байдаг хаям. Тиин «монгол» гэhэн нэрын эхин монголшуудай урданайнгаа зонхилогшод байhан татаарнуудтаяа эбээ таhаржа эхилhэн ябадалтай нэгэн доро болоhон байха. Тэрэ эбээ таhаралгада Чингис хаан эсэс табяа бэлэйл. Нүгөө талаhаа монголшуудай татаарнуудhаа таhарhан шалтагааниинь зүүндээл Хитад байhан байха: хүсэ ехэтэй татаар иргэн Хитадай хилэдэ дүтэ байхадаа, хитадуудай hанаа зобоодог байгаа ёhотой. Хитадууд аюул ушаруулжа болохо тэдэ хоёр арадуудай эбые таhалаа hаа дээрэ гэжэ hанаhан байжа болохол.

Тиимэ болохолоороо «монгол» гэжэ нэрын эхин, энэ нэрэрээ мэдээжэ болоhон тэрэ арад иргэнэй нүүжэ ябаhан таладаа улас түрын шухала үүргэ ээлжэ эхилhэн сагынь IX зуун жэлэй түрүүшын хахад болоно гэжэ тоолохо ёhотойбди. Нээрээшье, Хитадай түүхэ бэшэгүүд соо олдодог монголшууд тухай мэдээн тэрэ үе сагhаа урагша дайралдадаггүй: Тан уласай (618—907) түүхэ соо мүнөөнэй Аргуниин урда эрьеэр ажаhууhан монг-у арад тухай эгээн түрүүшынхиеэ дурдагдана. Тиигээ хадаа, түс мэдээн Шара далайн эрьеhээ хойто зүг руу дахин нүүжэ ерэhэн тэрэ сагые харуулна бшуу.

Ноёд Шмидт, Дегинь[19] болон о. Иакинф Чингис хаанай урда тээхи үенүүдтэ монгол угсаатан эртэ урдын түүхэтэй юм, шухала үүргэ ээлдэг байгаа гэжэ баталхаяа hанана. Теэд тиимэ байгаагүй гэжэ дээрэ дурсагдагша баримтанууд гэршэлнэ. Ноён Шмидт Бүртэ-Шоные түбэд уг гарбалтай гэжэ лаб этигээд, Бүртэ-Шоные шэнэ он тоололгын урда тээхи 73 ондо ажаhууhан юм гэжэ багсаана.

Зүүн зүг шэнжэлдэг суута эрдэмтэн Бүртэ-Шонын үри hадаhые Чингис хаан хүрэтэр тоолоод, хорин табан үе болгожо, Бүртэ-Шонын ажаhууhан сагые гаргаhан байна. Тиихэдэ манай он тоололгын эхиндэ онhээ XIII зуун жэл хүрэтэр, ондоогоор хэлэхэдэ, Чингис хаан хүрэтэр бэе бэеэ hэлгэн, Монголые эзэмдэжэ байhан гүннүүд, сянь-би, жужань, уйгуур, тугю, кидань, ню-чжи гэхэ мэтэ Дунда Азиин иргэн арадууд хорин табан үе бэшэ, хэдэн зуун үе болоно. Харин монголой хаашуул гансаараа юундэ тиимэл hаа ута наhатай байhан юм, хаан баабайнгаа тагаалал болоходо, хүбүүн болгониинь хаан шэрээдэ табин жэл соо заал hаа hууhан юм гэхын аргагүйл. Харин ноён Шмидтын тооложо гаргаhанай ёhоор, тииhэн болоно.

Монголшуудай энэ багахан иргэн гүннүүд ба тугю гэhэн нэрэ доро Дунда Азиие эзэмдэжэ байhан юм гэжэ Дегинь, Шмидт болон о. Иакинф яаха аргагүй буруугаар гэршэлхые оролдоhон байна. Ту-гю уласай Тобо хаан Чингис хаанай арбан нэгэдэхи элинсэг Добо мэргэн хоёрые нэгэл хүн гэжэ ноён Шмидт тоолоно: эгээл эндэ тэрэ өөрынгөө hанамжые хэблэн гаргаhан Санаан-Сэцэнэй угай бэшэгтэй зохилдуулаагүй. Тэндэнь Добо мэргэн арад иргэнээрээ мүнөөнэй Үргөөгэй[20] тэрээгүүр нүүжэ ябаhан ахирхан хан тайжа бэлэй гэжэ харуулагдана. Харин тэрэнэй зөөриие хубаарилхадань, хүбүүдэйнь нэгэн Бодонцарта даахитай орог-шонхор морин хүртөө hэн. Тиихэдэ Тобо хаан өөрынгөө hүүлээр үри hадаhандаа бүхэли хан улас үлөөгөө.

Түс оршуулгынгаа гонорарые Г. Г. ЧИМИТОВ Үшөөтэй нютагта бодхоогдохо Доржи Банзаровай хүшөөгэй жасада дамжуулна.

ТАЙЛБАРИ

1 Түс статья профессор И. Березинэй гүйлтээр бэшэгдэжэ, профессорэй хэблэhэн «Зүүн зүгэй түүхэшэдэй библиотекын» 1-дэхи ботидо (Казань, 1849) толилогдоhон, хожомынь Г. Потанинай хэблэhэн «Доржи Банзаровай зохёолнуудай «Харын шажан гү, али монголшуудай бөө мүргэл» гэжэ ном соо (С-Петербург, 1891) тунхаглагдаhан байна.

2 «Библиотекые» хэблэгшэ ноён Березинэй ажаглалтын ёhоор, «Шейбани-наме» гэжэ зохёолой гар бэшэгтэ Илинджые Алиджа гэжэ нэрлэhэн байна.

3 Д. Банзаров 1849 ондо «Эргэнэ-хон гэhэн нэрэ тухай» гэжэ тусхай статья бэшэhэн байдаг.

4 Санаан-Сэцэн, зүбөөрөө Сагаан-Сэцэн —Монголой «Эрдэниин тобшо» гэжэ угай бэшэг зохёогшо (1604—нүгшэhэн сагынь мэдэгдэнэгүй).

5 Дунда Ази—Д. Банзаров иигэжэ Түбэй Азиие нэрлэнэ.

6 Энэ мэдүүлэл тушаа эрдэмтэн Г. И. Румянцев иимэ ажаглалта хэhэн байдаг: «Эндэ Банзаров арсашагүй зүб юумэ бэшэнэ. Жэшээлхэдэ, монголшуудай дунда Буддын шажанай дэлгэрээдүй XIII зуун жэлдэ бэшэгдэhэн «Нюуса тобшо» энээниие гэршэлнэ. Түс зохёол соо Бүртэ-Шонын түбэд уг гарбал тухай гансашье үгэ хэлэгдэнэгүй. Монгол түүхэшэдэй хожомой зохёолнуудые, жэшээнь, Сагаан-Сэцэнэй зохёол Буддын шажанаар сүм нэбтэрэнхэй».

7 Ноён Шмидт — академик И. Я. Шмидт (1779—1847), Монголой түүхэ шэнжэлэгшэ.

8 Энэ хэhэгые Санаан-Сэцэн урданай ямар бэ даа нэгэ шүлэглэмэл зохёолhоо абаа гээшэ ха. Юуб гэхэдэ, түс хэhэг толгой холбоhон шүлэгөөр, илангаяа «мо», «монг» гэhэн үеэр эхилhэн шүлэгэй мүрөөр бэшэгдэнхэй. Зохёолой автор толгой холбохо гэжэ оролдоод, «монгол» хэмээхэ үгын хаанаhаа бии болоhые тайлбарилха тухай огто бодомжолоогүй.

9 Буданцар—Бодончаар, Чингис хаанай юhэдэхи үбгэ эсэгэ.

10 Мона-луун—Чингис хаанай долоодохи үбгэ эсэгэ Мэнэн-Түдэнэй хатанай нэрэ. Энэ нэрэ «түмэн» гэжэ үгэhөө гараhан Түмэлүүн, «алтан» гэжэ үгэhөө гараhан Алталуун мэтээр бии болоhон хэбэртэй.

11 Махадодан— Мэнэн-Түдэн гэhэн удхатай.

12 Жербильон, Жан-Франсуа (1631—1707)—Франциин санаартан, Хитадта шажан нэбтэрүүлэгшэ. Хитадай императорай дэргэдэ хаан ордоной эмшэн, математикын багша байгаа. Хитад орон тухай ном бэшээ.

13 Кан-си—Хитадай Цин уласай (Манжуурай) император, 1662—1723 онуудта хаан шэрээ эзэлжэ hуугаа.

14 О. Иакинф—эсэгэ Иакинф — Никита Яковлевич Бичурин (1777—1853), хитад хэлэ бэшэг шэнжэлhэн ородой томохон эрдэмтэдэй нэгэн, Бээжэн хотодохи Россин шажанай 9-дэхи түлөөлэлгые ударидагша. Д. Банзаров тэрэнэй 1840 ондо хэблэhэн «Хитадай зон, зан абари, ёhо заншал, гэгээрэл» гэжэ номые дурдана. Н. Я. Бичурин Монгол тухай эрдэм шэнжэлэлгын хүдэлмэринүүдые бэшэhэн юм.

15 Клапрот, Генрих Юлий Клапрот (1783—1835)—зүүн зүг шэнжэлдэг мэдээжэ эрдэмтэн, академик.

16 Монгол тухай тэмдэглэлнүүд, 11, 175 нюур.

17 Мохоо арад — шэнэ он тоололгоор 927 ондо киданьнууд мохоо арад уласые бута сохиhон байна.

18 Киданьнууд — монгол уг гарбалтай арад.

19 Дегинь — Жозеф Дегинь (1721—1800), хитад хэлэ бэшэг шэнжэлhэн Франциин эрдэмтэн, монгол болон бусад арад үндэhэтэнэй түүхээр зохёол бэшээ.

20 Үргөө — мүнөөнэй Улаан-Баатар

ТООЛИ

АША, ЗЭЭНЭРЭЙ АМТАТАЙЕ ҮЗЭЖЭ...

ҮhЭЭ БОРООТО үнгэрhэн зунай бүрхэг нэгэ үдэр Хөөрхэ нютагта бууба. Хэрэгтэй хүнэйнгөө hуудаг гэр тухай хэн нэгэнhээ hурагшалха хүсэлтэй, хажуу холуур харасашалжа байнаб. Урдамни шабар шабха болонхой, зурын ошоhон үйлсэ. Энээнhээ урда иимэ юумэ үзөөгүй би яhала гайхабаб. Тиигээд гуталаа харанаб. Энэ шабар соогуур иимэ хүнгэхэн гуталаар яажа ябалтай гээшэб? Теэд хайшан гэхэб, сабхи үгы hэн хойноол, нюдөө анияд лэ урагшаа ябажархибаб.

Ута түриитэй сабхи үмдөөд, уhа шалбааг хашалгүйгөөр ойморон нэгэ хүндэ заалгажа, хэрэгтэй хүнэйнгөө харшада одоол хүрэжэ ерэбэб. Хаамжа үүдэ түлхижэ, хорёо соо ороходомни, урдаhаамни нэгэ үбгэн яаралгүйгөөр дүтэлжэ ябаба. Гэрэй эзэн үбгэн ха гэжэ тухайлаад:

— Та Суббота Даржаевич гүт?— гэбэб.

Намайе үбгэн анхаралтайгаар шэртэhэнэй удаа:

— Тиимэб. Ямар хэрэгтэй hэмта?— гэбэ.

Урдамни дунда зэргын нюргатай, буурал толгойтой, хэгээрхэ хаhын хүн зогсожо байба. Олон уршалаагаар хээлэгдэhэн гонзогор hагад нюур шарайтай, үшөө хёрхоёо алдаагүй харасатай үбгэндэ ерэhэн ушараа дуулгахадамни, гансата гэртээ уриба. Гэрэй эзэн хүгшэн Дулма Дармаевна уринаар зошолбо.

— Минии наhанай зон бултал адли хуби заяатай гүбди даа. Залуушуулда hургаал жэшээ болохо hэн гэнэ гүш? Зай, бага зэргэ хөөрөөшье hаа, яаха hэм,— гээд, Суббота Даржаевич намтараа хөөрэхэеэ зүбшөөбэ.

ТООНТО ХӨӨРХЭДӨӨ үбгэн 1915 ондо түрэhэн юм. Үхибүүн ябахадань, нютагтань хамтын ажахы тогтоогдожо, тэрэнээ «Манай ажал» гэжэ нэрлээ hэн. Залуу хүбүүн колхозойнгоо бүхы хүдэлмэридэ хабаадажа, алишье талаhаа нилээн хүдэржөө hэгэб даа. Хорин табан наhаяа гүйсэжэ ябахадань, дайн эхилээ hэн. Тиимэhээ хүбүүн 1942 оной июль соо сэрэгтэ одоол татагдаба. Суббота Даржаевичай алба гаража эхилhэн сэрэг Сүүгэл дасан шадар хэдэн hарын туршада бэлэдхэл гараад, дайнай газарта оруулагдаа hэн. Эгээл тэрэ үедэ Курска дүхэригтэ шанга байлдаан болохоор, хоёр талаhаа айхабтар олон сэрэг суглуулагдажа байба. Курскын бүhэлүүрэй байлдаанай эхилхэдэ, буряад сэрэгшын алба гарадаг минометно рота Белгород шадар фронт барин hан дивизиин бүридэлдэ байгаа.

...Тусхай дохёо тэмдэг үгтэжэ, буудалдаан эхилшоо hэн. Миномёдой расчёт буутаа дары hомолоод лэ, дайсанай дабшаhан газар тээшэ буудана. Сэрэгшэ Даржаевай нюур руу хүлhэн забдагүй урдана. Хүбүүн гимнастёрко самсаяа тайлажа хаянхай. Дари түүлгэнай утаа тортогто, хүлhэ шоройдо хушагдаhан хүдэр бэень hүрөөтэйгөөр үзэгдэхэ юм. Эгээл энэ үедэ немец сэрэгшын дүтэлөө hаа, зүрхэ сэдьхэлдээ билтарма уураа сооглоhон буряад сэрэгшэ тэрэниие улаан гараараа хюдахаар бэлэн байгаа.

Миномётчигуудай hомондо дайрагдаад үхэлөө олоhон фашистнар олошоржол байна. Эгээл энэ үедэ тэнгэридэ хас тамгата самолёдууд үзэгдэбэ. Уданшьегүй манай сэрэгшэд дээрэ бомбонууд унажа эхилээ hэн. Хүбүүд окоп руу hүрэлдэжэ, бэеэ нюуба. Бусадай hүүлдэ окоп соо hүрэhэн сэрэгшэ Даржаев зүүн гарайнгаа гэнтэ галаар шаруулhандал хордоходо, шангаар ёолобо. «Дайража үрдибэлтэй, шолмошни»,— гэжэ ууртайгаар шэбшээд, гараа харахадань, тохоной тээhээнь гараhан шуhан тогтуурингүйгөөр сарбуу руунь урдажа байгаа hэн. Сэрэгшэ тохоногhоо доохонуур бүхөөр бажууба, шүдөө зуугаад аалиханаар гэншэнэ. Дайсанай самолёдууд бомбонуудаа хаяад арилба. Нүхэд сэрэгшэдынь Даржаевые дүмүүхэнээр дүнгэжэ hуулгаад, шархыень бүхөөр бообо.

СЭРЭГШЭ ДАРЖАЕВАЙ тохоногой шарха яншаржа, тэрэ гурбан hарын туршада Уфа хотодо оршодог госпитальдо эргалуулаа hэн. Эндэ хэбтэхэдээ, фронт дээрэ болоожо байhан үйлэ хэрэгүүдээр таhалгарягүй hонирходог байгаа. Булимтаран орсhон хархис фашистнарые совет сэрэгшэд үдэр hүнигүй хюдан намнажа байнхай гэжэ дуулаха бүхэндөө буряад сэрэгшэ зүрхэ сэдьхэлээрээ фронт тээшэ тэгүүлдэг hэн. Теэд хүбүүнэй шарха хүндэ байжа, гарынь ехээр бэртээд, сэрэгэй албанhаа табигдаха баатай болсо.

Нютагаа бусаад, бэемни бэртэнхэй гэжэ hуунгүй, ажал хүдэлмэридэ хам оролсоо бэлэй. Түрэл «Победа» колхоздоо, хожомынь «Первомайский» совхоз болгогдохо-донь, Суббота Даржаевич хүдэлмэришэнөөр, трактористаар гушаад жэлэй туршада амжалтатайгаар хүдэлhэн байна. 1975 ондо наhанайнгаа амаралтада гараа.

ДУЛМА ДАРМАЕВНА нүхэрэйнгөө шагналнуудые стол дээрэ дэлгэбэ. Тэдэнэй дунда Эсэгэ Ороноо Хамгаалгын дайнай 2-дохи шатын орден болон медальнууд харагдана.

Гэр бүлэ Даржаевтан гурбан хүбүү, хоёр басага хүмүүжүүлэнхэй. Тэдээнhээнь гараhан арбан табан аша, зээнэр бии юм. Аша, зээнэрэй амтатайе үзэжэ hууха гээшэ жаргал...

Үбгэн намайе үдэшэхэеэ гараба. Үйлсэдэ гараад, зогсолээд зогсонобди. Суббота Даржаевич түргэ-түргэн амилха зуураа:

— Амимни дээрэ гарадаг болонхой, бэшээршье бэемни бараг даа,— гэбэ. Үйлсөөр үргэлжэ ялайhан уhа шалбааг заажа:

— Үбhэ таряагаа хуряахамнай хүшэрхэн лэ байхань хэ,— гэнэ.

Үйлсөөр саашалжа ябатараа, зуг татаад эрьехэдэмни, үбгэн урагшаа нэгэ бага бүгдыгөөд, хойноhоомни хаража байгаа hэн. Хуурай газар одоол оложо, гуталаа тайлабаб. Тэдэмни абаха танаггүй болсшонхой байба. Гуталгүй болоhондоо голхоржо hуутараа, Суббота Даржаевичай үбhэ тарян тухай hанаата болоhые гэнтэ hанаад, өөртэмни аягүй болоо hэн.

Д. ДАМБАЕВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: С. Д. Даржаев Цыпилма басагантаяа, Таня зээтэеэ.

ШЭНЭ ОРШУУЛГАНУ

Тарас ШЕВЧЕН

Тоолоноб сүлэлгэдэ үдэр, hүнинүүдые
Тооеньшье тэдэнэйнгээ алданхайб!
О бурхан, тэдэмни
Урданаб ямар гунигтайгаар!
Урдана жэлнүүд сагтаа.
Аалиханаар тиигээд
Абаашана тэдэ hайеншье,
Абаашана мууеншье!..
Асуухашьегүй абаашажал байха
Аянда холын!
Бү мүргэ—минии гүйлта
Бурханда хүрэхэшьегүй.
Тэрэл заяамни дүрбэдэхи жэлээ,
Тэрэл гашуудал мэдэнэб.
Эгээ дүрбэдэхиеэ сүлөөдэ бэшэ
Эхилнэб комоо нэхэжэ.
Нэхэнэб шуhаараа, нулимсаараа:
Үгөөроо хэлэжэ болохо юм аал харида
Өөрынгөө гашуудал!
Хари даа, тэрээнhээл боложо
Хаанашье, хаанашье дэлхэйдэ
Үгэнүүд үгыл сүлөөдэ бэшэ!
Энэ харида үгэнүүд үгы.
Тэндэ нулимсанууд үгы.
Юуншье, бурханшье шамайе тойроод үгы.
Ямаршье баяр зүрхэндэ, харасада байхагүй.
Ажаhууха сэдьхэлшни баяргүй,
Ажаhууха тиибэшье хэрэгтэй, хэрэгтэй,
Хэрэгтэй! Тиимэ, ядарhан
Сэдьхэлэйнгээ вбарагдахын тула,
Сэдьхэлдэ теэд энэ хэрэгтэй бэшэ...
Элдин дэлхэйдэ ажаhууха,
Энэ шүдэр-гэнжэ абажа ябаха—
Энээнэйл түлөө хэрэгтэй:
Ушархаб, магад, дахин...
Украинатаяа шэнээр,
Нулимса—үгэнүүдээрээ
Нуга, тужануудтайнь хубаалдахаб магад.
Украинада намда түрэлэй
Үгышье hаа, юрэл,
Улад, зониинь тэндэ ондоо
Эндэхиин, хариинхидта орходоо.
Тэндэ би сэнгэхэл hэм, Днепр зубшажа,
Хүхюу тосхонуудаар
Тэндэ би дураараа табиха hэм,
Хүхюугүйхэн, даруу бодолоо.
Хүүрнүүдэй добохонуудые, ногоон талануудаа
Харахыемни үршөөгыш, тэрэ болотор ябажа,
Хайрата бурхамни!
Үгы юм hаа, минии нулимсануудые
Хүргыш түрэл хизаартамни
Харана ха юмши, бурхан!
Тэрэнэйл түлөө зобоноб!
Харида, намда, магад,
Хүнгэн байха хэбтэхэдэм,
Хэрбээ тэндэ, Украинада,
hанаха hаань, намайе зоной.
Нулимсануудыемни хүргыш тэрээндэ,
Нангин найдалаар сэдьхэлыемни тэрэнтүүлыш.
Хооhон ядуу толгойгооро
Хэхэгүйльби юушье би,
Намайе харида хүдөөлүүлжэ,
Намтай минии бодолнуудые булаха.
Намайе түрэл Украинамни мартажа,
Болохо гэжэ бодоходоо,
Бүри зүрхэмни хүрэшэнэл.
Жэлнүүдшье hубарилдан үнгэрхэл,
Шүлэгүүдни нулимсаарни нэхэгдэхэл,
Өөртөө, Украинадаа, замаа, нэгэтэ,
Олохол минии шүлэгүүд.
Сээжэ нэбтэржэ унахал тиигээд,
Сэбэр шүүдэрээр залуу, зүрхэн дээр.
Намда, хэн бэ даа, толгойгоо дохихол, уйлахин
Намтай, минии түлөө гүйжа захалха бурханиие
Зай, яахаб, ямар hэм мүнөө, тиимэшье бэг.
Зоболон эдлэжэ, тамаржашье, хүлеэшье шэрэhээр
Байхалби үргэлжэ, хуудаhануудаа аалин нэтэhээр.
1850 он. Кос-Арал.

Бэе, бэедээ тон дуратайгаар
Багаhаа бидэ сүг үдөөбди.
Хэлэдэг hэн тиихэдэ эжынэрнай
Хараhаар маанадые: «Гэрлүүлээ»,— гэжэ,
Хөөрхы тэрэмнай сагhаа урид наhанhаа нугшан,
Харин бидэнь бэе, бэеhээ hалаабди:
Нэгэтэ багадаа hалаhаар, дахин
Нэгэшье удаа ушараагүйбди тиигээд
Намайе хэрэгтэ, хэрэггүйгөөр
Наhанайм ябадал шэдээ даа хаа, яагүй.
Бусажа ерээб түрэл тэртээ
Буурал болоод.
Булай сэбэр hэн урдандаа гээд
Буурал намда hанагдаа нютагни.
Бузар харанхы, абяашьегүй шэнги.
Бууралтажа, али үтэлөө юм гү, намдал адли,
Хэбэрынь (тон тиимэ хэбэртэй байгаа)
Хубилаагүй ха даа тосхондом юуншье,
Харин эдэ олон жэлнүүдэй ошоошье hаа,
Хамаг юумэ харагдана хуушан хэбээрээ:
Улаангирнууд, таламни,
Урдамни ганга, бургааhад
Хүндэ хубидаа дарагдаhандал
Хүдэлэн гунханад уhан дээрэ.
hайхан сөөрэм, талаан эндэ,
hалхин тээрмэ шугын саана.
Хасаг мэтэ ногоон сарса
Гараад тужаhаа сэнгэнэ.
Хадын хаяада сэсэрлиг
Харалгы намаануудаа дэлгээ.
Хүгшэдни тэндэ, hүүдэртэнь,
Хэбтэнэ, диваажандал амгалан.
Хэлтыгээ, мартагдаа хэрээhэдынь
Хурада бэшэгынь угаагдана.
Хурадашье юм гү, бэшэгынь юм гү—
Хуу сансар сэбэрлэн аршана...

Ородhоо **Н. ШАБАЕВ**

Азиз НЕСИН

Турциин уран зохёолшо

УРАН ЗОХЁОЛДО ДУРАТАЙ ХҮН

(Шог рассказ)

Манай hуудаг гэрэй хоёрдохи дабхарта шэнэ хүн байрлаба. Тэрэнэй эд хогшолые бүхэли неделиин туршада зөөжэ оруулаа hэн. Мүнөөнэй гэрнүүдэй урдынхиhаа ямар илгаатайень таанар мэдэнэ ха юмта. Шэнэ гэрнүүдтэ түбхинэгшэд, хүршэнэр тухайгаа хүрэhөөр юушье мэдэхэгүй байдаг.

Бишье шэнэ хүршэнэрөө таниха мэдэхэгүй, тухайлхагүй hэм. Нэгэтэ үглөөгүүр нэгэ эрэ хүн намайе подъезд соо айхабтар налгайгаар мэндэшэлбэ гээшэ. Би харюуданъ мэндэшэлээд лэ, хажуугаарнь үнгэржэ ябабаб.

— Танай дууламгай зарса Мюмин Экрем Озанер гээшэб,— гэжэ дохёод,— Танай тушаа дээрэхэнэ hуудагби. Үдэшын сүлөөгөөр орожо хайралхыетнай гуйналби,— гэбэл даа.

Тиигэжэ Мюмин-бей бидэ хоёр ябууд дундаа танилсаа бэлэйбди. Нэгэтэ үдэшын эдеэнэй hүүлээр би тэрээндэ оробоб. Мюмин-бей намайе өөрынгөө таhалгада уриба. Үhээ туласа табигдаhан тагуудайнь дүүрэн номуудтай байхые харахадаа сошон гайхажа, энэ хүн тухай буруугаар ойлгодог байбалби,— гэжэ бодобоб. Ушарынь хадаа энэ Мюмин-бей гээшэ баяжаhандаа бахархаhан амитан лэ ха гэжэ hанадаг байгаа бшууб даа.

Интеллигентнэ зондо дуратай хүм,— гэбэ тэрэ. Үгэ хэлэлгэниинь бүдүүлигшэг хэбэртэй даа, теэд тэрэ ямар хамаатай гээшэб, юрэдөө...

Мюмин-бей өөрынгөө зохёоhон шүлэгүүдые уншаад:

— Хэр гэжэ сэгнэнэт?— гэбэ.

— Аргагүй гоёл...

— Рассказуудни үшөөшье hайн юм,— гээд томоотойгоор бабаржа, намайе улам hонирхуулба.

Удаань пьесэнүүд уншагдажа эхилбэ. Байн байтараа бинь шалаархаhандаа шэлээрхэжэ, уншалгаhаань хадуурулха hанаатай номуудтай тагууд руунь заажа:

— Хэдышье жэл соо зохёохы ажал дээрэ хүдэлнэбиб, теэд эды баян библиотекэ суглуулжа шадаагүйлби,— гэбэб.

— Эдэ, тагууд дээгүүрхи, обоо бүхы номууд баран намда бэлэглэгдэhэн юумэл,— гэжэ Мюмин-бей hайрхаба.

— Пээ-эй... Хэн бэлэглээб?..

— Би бүхы уран зохёолшодтой, авторнуудтай танил хүм... Тэдэ намайе ехэ хүндэлдэг, гараhан лэ номуудаа ходо намда бэлэглэдэг.

— Нэгэ ном гартаа абажа харабаб. Тэрэнэй гадар дээрэ иигэжэ бэшээтэй байба: «Бидэнэй хани нүхэсэлэй тэмдэг болгон хүндэтэ Мюмин Экремдэ, минии ахада, барюулагдаба. Фалих Рыфкы...» Фалих Рыфкы «барюулагдаба», «тэмдэг болгон» гэжэ бэшээ гэжэ гү? Хэн мэдэбэ даа...

— Би аралжаа наймаа эрхилдэг хүм, эдэ бүхы уран зохёолшод — минии нүхэд юм лэ!

— Номууд, номууд... Тэдээн бүхэн дээрэнь гарнууд табяатай. Тагууд дээгүүрхи бирагүйхэншье номуудынь баран даа бэлэглэгдэhэн, зорюулагдаhан гар табилгатайнууд байба.

— Гэнтэ би өөрынгөө зохёоhон роман харажархибаб. Урдань номуудтаа далда нэрэеэ— псевдонимоо табидаг hэм. Тиигээд лэ тэрэ романайнгаа гадар хуудаhые ирахадам, баhал бэшэлгэ байба: «Тон хүндэтэ Мюмин Экрем-бей Эфендидэ... Еhолон таниие хүндэлэгшэ Хасан Йекта».

Минии сухал хүрэжэ эхилбэ.

— Та энэ Хасан Йекта гээшэтэй танил гээшэ гүт,— гэжэ асуубаб.

— Хэрбээ танил бэшэ байгаа hаамнай энэ номынь хаанаhаа эндэ байха бэлэй, хүндэтэмни?.. Хасан Йекта үсэгэлдэр намда ороод гараа бэлэйл!

— Би юушье хэлэнгүй hуурихаа бодобоб.

— Үглөө үдэшэ таниие гэртээ хүлеэхэб, ерэжэ хайрлаарайгты, заатагүй,—гэбэб, хасахаа дээрээ.

Үнэхөөрөөшье үглөө үдэшэниинь тэрэ минии хүл мүр алдахуулаа hэн. Гэбэшье би тэрэ хүйхэрые нэгэ бага бахарлуулха зорилготой hэм. Кофе ууhанайнгаа удаа:

— Намда танайхи шэнги тэды олон ном үгы даа, тиигэбэ ябабашье баhал автографуудтай бэлэглэгдэhэн номууд бага саг байха,— гэбэб.

— Ехэл hайн гээшэ... Ямар номууд танда бииб?

Уран зохёолшо Наимагай* бэшэhэн боти абажа hорбайбаб. Тиигээд, одоошье онгорхойтой юм hаа ойлгожо, олигой эшхэбтэр байдалда орооhоноо мэдэжэ сүхэрхэ аабза гэжэ бодобоб.

— Харагты даа, Наима намда юун гэжэ бэшээб: «Энээхэн номоо халуун дуранайнгаа тэмдэг болгон баринаб. Хүндэлэгшэ яахын аргагүй танай энэрхы богоол Наима». Мюмин-бейн нюур шарай хубилагша аа гү гээд адаглабаб.

Тэрэм абяа аниргүй шэгээрээ ном шэншэлжэл hууба.

— Энэ Наима гээшэшни хари гүрэн руу кофе худалдаха хэрэг эрхилээгүй hэн гү,— гэжэ гэнтэ асууба.

Би түдэгэсэшэбэб.

— Суута зонуудай зохёолнууд танда үгы гээшэ гү?..

— Нэгэ ном таг дээрэhээ абабаб. «Фауст» байба.

— Энэ Гёте...,— гэбэб.— Харагты даа: «Минии Хасанханда» гээд бэшэhэн байна бшуу даа.

— Хэнэй зохёол нэрлэбэш,—гэжэ тэрэ асууба.

— Гёте...

Тэрэ альгаараа хасараа тулаад бодолгото болобо.

— Гёте... Гёте... Гёте...— гэжэ хэдэ дахин дабтаhанайнгаа удаа —аа, зүб даа, одоошье hанажархибаб шамайе, энэ хүбүүншни нэгэ үедэ «Додж» автомобильнуудые худалдаха талаар агент байhан юм лэ,— гэжэ бардамлаба.

...Шекспирэй таhархай удархай болошоhон боти ном гартаа баринхай полициин участогто мэдээ оробоб. Мюмин-Экрем-бей шулгархай нюлгархай болошоhон юумэ мүн лэ тэндэ байба.

— Би энээнэй хулигаантаhан тухай мэдүүлгэ бэшэхэм,— гээд тэрэ минии зүг руу толгойгооро зангаба.

— Хэн зэмэтэйб? Юун болооб!— гэжэ полициин комиссар намда хандаба.

Шекспирэй портредтэй ном hарбайбаб.

— Энэ hахалташни хэн гээшэб!— гэжэ комиссар томоотойгоор гэтээд байба.

— Шекспир.

— Тэлеэ, тэли. Тиигэбэл хари гүрэнэй юм бы?..

— Англичан.

— Юу хэдэг бэ?

— Поэт...

— Хаана байратайб? Ямар ушараар энэ хүнтэй танилсаhан байнабта?

Би Мюмин-бей тээшэ эрьежэ:

— Намайе бариишь, бүхөөр бариишь,— гэжэ шүдөө зуун гуйбаб.

Комиссар полициин хоёр этигэмжэтэдтэ зангаад:

— Бидэ иимэ хэрэгүүдтэ хамаархадаггүйбди, эдэниие политическэ полицида тушаагты,— гэжэ ганирба.

Ородhоо Булат ЖАНЧИПОВ буряадшалба.

*«Мустафа Наима» (1655—1716) засаг түрын түүхэ бэшэгшэ.

САГ ЛЭ hАЙН БАЙГ!

1928—1929 онуудта Эгэтын дасанай урда тээхэнэ «Улаан малшан» гэжэ түрүүшын коммуна тогтоhон түүхэтэй. Холхоо Жамьян гэжэ хүн (басаганиинь — Жамьянова Дарижап медицинын эрдэмэй кандидат, Москвада байhанаа наhа баранхай, ёhоороо хадаа Жамьян Холхоо гээшэ Дарижабай бүлэ ахань байгаа юм). «Улаан малшанай» түрүүшын түрүүлэгшэ байгаа.

hүүлдэнь Тарнуев Василий Дырхеевич олон жэлдэ түрүүлэгшээр хүдэлөө. Бүхы малаа ниилүүлээд, хамта болоожо, ажалаа хамтаржа хээд лэ, бүхы олоhон юумээ—hаhан hүеэ, гаргаhан мяхаяа хуби табижа, хубаажа эдеэд лэ байгша hэмди.

Базаржап ахамнай коммунада орохыемнай идхаhан байгаа. Будын арбаад үхибүүд хорёод моритой, дүшөөд үхэртэй, арбаад хонитой байгаабди. Тэдэнээ адуулаад лэ, ажалханаа сахяад лэ hуудаг hэн аабзабди даа. Теэд коммунада оролты гэжэ идхуулхадаа, бүхы малаа туужа, коммунада тушаагаад лэ, хамтын ажалшад болообди.

Тогооной басаган гэжэ, хөөрхы, hалга гартай эхэнэр адхажа-шудхажа байгаад лэ hүеэ шанагаар бидэнэртээ хубаахал даа.

Тиигэhээр колхоз болоо hаабди даа. Морёор, гараараа ажалаа хэдэг hэмди: машина, техникэ гэжэ хаанаhаа байха бэлэй. Зүгөөр тэрэ үеын хамтын ажалшад нарин нягта байгаа. Тиимэhээ үбhэ хулhаяа hайханаар хуряаха, малаа hайнаар хараха гэжэ аhан шадалаараа оролдодог hэн.

Түрүүшын гэшүүд гэхэдэ, Холхоо Жамьянтан, Бодиин Цыжиб гэжэ эхынь дүү (нютагай зон Шара hамган гэжэ нэрлэдэг байhан юм, энэмнай медицинын эрдэмэй кандидат Жамьянова Дарижабай эжы, Москвада басагантаяа байhанаа наhа баранхай), Намдагай Доржи, Ринчинима хүбүүниинь 1946—1947 онуудта Эгэтын—Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой түб hуурин байhан, мүнөө «Улаан-Туяа» совхоз оршодог—клубые даагша hэн, Бодиин Жалсан, Жанын Цэрэн, Сэндагай Ханда, Цыдензэй Цыренжап, Цыденэй Баабуу, Цыремпилэй Цыбантан, Будатан, Мухартан, Аюша Базартан, Цыдыпов Дашиниматан, Жигмитэв Надмит, Бээзуу Дашатан, Шүбхөөтэн Дондок, Цыренжап гэжэ хүбүүдтэеэ — иимэ зон байгаа.

Гушаад оной эхээр Эрхүүгэй областиин Ойхон (Ольхон) нютагhаа гушаад үрхэтэ айл хоёр зулаар нүүжэ ерэhэн юм. «Улаан-Ольхон» гэжэ ажахы, hүүлдэнь үсөөн зонтой Ербановай нэрэмжэтэ колхозууд болоо. Тэндэхи зоной Эгэтэ нютаг руу ерэхые зүбшөөhэн саарhанда минии эсэгэ—Дагбын Будын гараа табижа үгэhые hанадагби. «Улаан-Ольхон» гээшэнь сүлэлгэдэ эзэгээгдэhэн Дашабалтанай буусада түбхинөө.

Харин Онюултын булагай эхиндэ Ербановай нэрэмжэтэ ажахы ерэжэ тогтоо. Үлзытэдэ ТОЗ эмхидхэгдээд, түрүүлэгшэнь Шүбхөө Цэрэн болоо hэн.

Шэнэ байдал тогтоон зохёохо гээшэ бэрхэтэй байгаа даа, түрүүлэгшэнэр ходол hэлгэжэл байха: Холхоо Жамьян, Тогооной Цыренжэб, Тарнуев Василий, Доржиев Чимит-Цырен (энэ хүнэй Галя басаган Улаан-Үдэдэ ажаhуудаг).

Ажал хэхэдээ, эсэхэеэ мэдэхэгүй, үдэшэндөө ёохор нааданда ябахабди даа. Ехэ наhатанай hургуулида ябажа, үзэг заалгахабди.

Мүнөө үндэр наhатай болоожо, гүрэнэй тэдхэмжэ абажа, зээнэрээ харалсажа hууна гээшэб. Саг hайхан лэ байг лэ даа!..

Ц. Б. БУДАЕВАГАЙ хөөрөөе 1982 оной декабрь hарада Яруунын аймагай Мужыхын hургуулиин 4-дэхи классай экспедициин отрядай гэшүүд бэшэжэ абаhан юм. (Ц. Б. Будаева ерэ гаратай болоод, hаяхан наhа бараа hэн).

Монгол туургатанай заншал

ЭДЕЭ БАРИХАДА ХЭЛЭХЭ ҮГЭНҮҮД

САЙ БАРИХАДА:

Эртын сагhаа эхитэй,
Эсэгэ үбгэдhөө журамтай,—
Эрхим ёhо сахижа,
Эдеэнэй эдеэн дээжэ—
Ерэхэ айлшанай угтамжа,
Саглашагүй хүндын нэгэн,
Сай нэрэтэй ундыемнай,
Зочин, тандаа бария:
Зоогложо айлдагты!

САГААЛГА БАРИХАДА:

Булта олониие хүндэлдэг,
Бурам[1] жэмэсhээ түрүү,
Буурал болоторoo хүртэдэг,
Буян хэшэг хүряадаг
Будаалга[2] нэрэтэй эдеэе—
Сагаан арюунай тэмдэг болодог,
Сагаан hүнэй түрүү,
hаба эдеэнэй дээжэ
Сагаалга нэрэтэй эдеэе
Хүн бүриин ама хүрэдэгынь
Хүндэ мэндын ёhо-оо,
Хэн хэнэйш хүртэдэгынь
Хэзээ Монголой ёhо-оо.

АЙРАГ[3] БАРИХАДА:

Алдарта монголой буян,
Арад малшадай бэлэг,
Адуун hүрэгэй хэшэг—
Хүн олоной ундан болоhон
Хүндэлхэл ёhоной түрүү болоhон
Айраг нэрэтэй,
Арюун шанартай,
Аршаандал хүсэтэй
Амтата энэ эдеэе
Айлшан зочин тандаа
Айладхан бария!
Тогтоох ажаамуу[4].

1) **Бурам**—тростник ургамалай саахар

2) **Будаалга**—столой найр.

3) **Айраг**—гүүнэй гү, али тэмээнэй hүөөр шанаhан сэгээе монголшууд иигэжэ нэрлэдэг.

4) **Ажаамуу**—гуйhан үгэ. Тогтоох ажаамуу—**тогтоожо хайрлыт** гэhэн удхатай.

ПРАВДА БУРЯТИИ
Мүнөөдэрэй номерто

Агуухэ Октябриин социалис революциин 73-дахи жэлэй ойдо зорюулагдаhан КПСС-эй ЦК-гай Политбюрогой Уряанууд номерой нэгэдэхи хуудаhанда барлагдаа.

«Буряадай ССР-эй Конституцида (Үндэhэн Хуулида) хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүдые оруулха тухай» Буряадай Совет Социалис Республикын Хуули энэ хуудаhанда үгтэбэ.

Буряадай Композиторнуудай холбооной байгуулагдаhаар 50 жэлэй ойн баярта зорюулагдаhан пленум дээрэhээ репортаж олоной hонорто байха.

Кино, театрнуудта

ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА
ЛИК БОГИНИ — в 19.

«ДРУЖБА»
ПУГАЛО С ЧЕРДАЧНОГО ОКНА — в 9-40, ЛОВУШКА ДЛЯ ОДИНОКОГО МУЖЧИНЫ — в 11-30, 13-20, 15-10, 17, 18-50, 20-40.

«ПРОГРЕСС»
Красный зал — ШИНА—КОРОЛЕВА ДЖУНГЛЕЙ (ЖЕНЩИНА-ТАРЗАН) (2 серии) — в 9-30, 11-50, 14-10, 16-20, 18-50, 21. Зеленый зал — МОГИЛА СВЕТЛЯЧКА — в 9-40, ТАК ЖИТЬ НЕЛЬЗЯ — в 11-30, 13-50, 16-10, 18-30, 20-40.

«ОКТЯБРЬ»
ПОЛЕТ НАВИГАТОРА — в 9-40, ПИРАТЫ XX ВЕКА — в 13-20, 15, ХРАМ ЛЮБВИ (2 серии) — в 11, 16-30, 19, 21-20.

«ВОСТОК»
ОКЕ И ЕГО МИР — в 13-30, ЗАТЯНУВШАЯСЯ РАСПЛАТА (2 серии) — в 15, 18, 21.

«БАЙКАЛ»
ДО ПЕРВОЙ КРОВИ — в 16-30, ПРЕСТУПЛЕНИЕ АНТУАНА — в 18-30, 20-30.

«АРШАН»
КРОТ И МЕДИЦИНА — в 17, ПОЛНЕБА (2 серии) — в 18-30, 21.

Сэнхир экран

СУББОТО, 27

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30—«120 минута». 9.35—«Эжы, аба бидэ гурбан». 10.05—Мультфильмнүүд. 10.30—«Бурда моден» дурадхана... 11.00—Жэлэй дүрбэн саг. Октябрь. 12.00—Коммерческэ мэдээсэл. 12.30—«Рустам и Сухраб». Режиссер Б. Кимягаровай фильмүүд. 14.05—Фотоконкурс. 14.10—Японой заншалта камерна хүгжэм. 15.00—«Мэдээжэ аад, юрэ бусын юумэн». 16.00—Эди шэдиин парад. 16.40—«Политическэ хөөрэлдөөнүүд» гэhэн циклhээ. 18.10—Останкинадахи концертнэ студида американ актриса Джейн Фондатай уулзалга. 19.40 — Уласхоорондын шэнжэлэл. 20.50 — «Переступить черту»—уран hайханай фильм. 1-дэхи сери. «Бумажный змей». 22.00—Время. 22.30 — СССР-эй правительствада. 22.40—«Переступить черту»—уран hайханай фильм. 2-дохи сери. «Маэстро». 00.10—Шатарын ... чемпионадта. 00.2... Леонтьев дуулаха. 0... нэ hонин. 01.50—«... дель-90»—шоу-програм...

ХОЕРДОХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — ... гимнастика. 9.15 — ... фильм. 9.30—Ород ... — «Совгражданки в ... — баримтата фильм ... «Хэрбээ тэды хүрэ... 11.15 — Волейболоор ... чемпионат. Эрэшүүл ... СССР-эй Верховно ... сесси дээрэ. 12.3... Верховно Советэй ... дневник. 13.30—Украи... «Берегиня» студиин ... 14.00—«Хани харилцаа ... деоканал. 22.00—... — В. Прокушева дуулаха ... — Хоккейгээр СССР-эй ... пионат. «Динамо» (Мос... «Динамо» (Рига). 00.15—... шинай рассказуудаар ... ковское дело» зүжэ... «От и до» — уран ... фильм.

Редактор Р. Б. ГАРМАЕВ

НАШ АДРЕС: 670000, УЛАН-УДЭ ул. Каландаришвили, 23

Телефоны редакции: редактор—2-50-96, приемная—2-54-54, зам. редактора—2-68-08, зам. редактора—2-62-62, отв. секретарь—2-50-52, секретариат—2-66-76; отделы: партийной жизни и пропаганды—2-60-91, 2-56-23, промышленности и строительства—2-61-35, агропромышленный— 2-63-86, 2-64-36, советского строительства и быта—2-69-58; культуры и школ—2-60-21, 2-57-63; информации—2-34-05; переводов—2-54-93; писем и селькоров—2-67-81; корректорская—2-33-61; выпускающие—2-35-95; собственные корреспонденты: п. Баргузин—91-1-44, г. Северобайкальск—35-73, п. Хоринск—55-6-90, г. Закаменск—31-61, п. Кырен—91-9-79, п. Агинское—3-40-69. Директор издательства—2-37-32, бухгалтерия—2-33-77, вахта—2-56-62.

Газета выходит 300 раз в год. Объем 2 п. л. Индекс подписки газеты 50901

Газета отпечатана республиканской типографией Госкомиздата Бурятской ССР Директор 2-40-45 Заказ д 247.